

Analiza socijalnih interakcija i komunikacija djece razvedenih roditelja

Matas, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:208260>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**ANALIZA SOCIJALNIH INTERAKCIJA I
KOMUNIKACIJA DJECE RAZVEDENIH
RODITELJA**

MARINA MATAS

Split, 2023.

Odsjek: Rani predškolski odgoj i obrazovanje

Studij: Diplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Predmet: Vještine odgojno-obrazovne komunikacije

**ANALIZA SOCIJALNIH INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA DJECE
RAZVEDENIH RODITELJA**

Studentica:

Marina Matas

Mentorica:

prof. dr. sc. Sonja Kovačević

Split, veljača 2023.

Sadržaj

| | |
|---|-----------|
| 1. Uvod | 1 |
| 2. Struktura i modeli obiteljskih sustava | 2 |
| 2.1. Od tradicionalne do suvremene obitelji - promjenjivi obrasci obiteljskih struktura ... | 2 |
| 2.2. Teorijski modeli obiteljskih sustava | 3 |
| 2.2.1. Olsonov kružni model bračnog i obiteljskog sustava..... | 3 |
| 2.2.2. Model obiteljskih procesa i sadržaja | 6 |
| 2.3. Važnost funkcionalnih obiteljskih odnosa za zdrav razvoj djeteta..... | 7 |
| 2.4. Roditeljski stilovi..... | 9 |
| 2.5. Odnosi i komunikacijski obrasci između djece i roditelja..... | 10 |
| 3. Razvod roditelja, komunikacija razvoda djece i njihova prilagodba promjeni | 12 |
| 3.1. Trendovi razvoda braka u Republici Hrvatskoj..... | 12 |
| 3.2. Suočavanje s razvodom roditelja kod djece različite starosne dobi | 14 |
| 3.3. Proces žalovanja i prilagodbe djeteta | 16 |
| 3.4. Važnost iskrene i kvalitetne komunikacije s djecom o razvodu..... | 17 |
| 3.4.1. Utjecaj komunikacije s roditeljima na djetetove socijalne interakcije izvan obitelji..... | 18 |
| 3.4.2. Prijedlozi za komuniciranje razvoda djece | 19 |
| 4. Reperkusije razvoda roditelja na bihevioralne, socijalne i komunikacijske karakteristike djece rane i predškolske dobi..... | 21 |
| 4.1. Utjecaj razvoda roditelja na ponašanje i socijalne interakcije djece | 21 |
| 4.2. Komunikacijski obrasci i problemi s povjerenjem kod djece razvedenih roditelja netom nakon razvoda..... | 23 |
| 4.3. Pozitivni efekti razvoda na djecu iz visokokonfliktnih brakova | 24 |
| 5. Empirijsko istraživanje | 26 |
| 5.1. Predmet i ciljevi istraživanja | 26 |
| 5.2. Istraživačka pitanja | 27 |
| 5.3. Metodologija istraživanja | 27 |
| 5.3.1. Opis instrumenta istraživanja | 27 |
| 5.3.2. Koraci u analizi i interpretaciji podataka | 29 |
| 5.3.3. Uzorak ispitanika..... | 29 |
| 5.4. Interpretacija rezultata istraživanja..... | 30 |
| 5.5. Ograničenja istraživanja | 39 |

| | |
|----------------------------|-----------|
| 6. Rasprava | 40 |
| 7. Zaključak | 42 |
| Sažetak..... | 43 |
| Summary | 44 |
| Literatura | 45 |
| Popis slika..... | 52 |
| Popis tablica | 52 |
| Prilozi..... | 53 |

1. Uvod

Razvod roditelja, uz smrt bliske osobe, za dijete predstavlja jedno od najtraumatičnijih životnih iskustava koje ima izrazito negativne posljedice. Prihvatanje razvoda roditelja i svega što s njim dolazi dosta je dug i osjetljiv proces. Na to koliko brzo će se dijete emocionalno oporaviti uvelike utječe tip obitelji iz koje dolazi, privrženost roditeljima, komunikacija razvoda djetetu te odnosi koje majka i otac njeguju nakon razvoda. Da bi dijete što lakše prošlo kroz proces prilagodbe važno je objasniti mu kako ono nema nikakvu krivicu za razvod te da je voljeno od strane oba roditelja. Osim toga, roditelji bi trebali nastaviti održavati uobičajene dnevne rutine koliko god je to moguće jer se na taj način ono osjeća sigurnije i doživljava manje stresa. Međutim, bez obzira na pristupe korištene u minimiziranju negativnih efekata razvoda na dijete, oni su gotovo uvijek prisutni bilo da ih dijete otvoreno pokazuje kroz verbalnu i neverbalnu komunikaciju ili pak ima jak unutarnji lokus kontrole te njegova tuga i nezadovoljstvo nisu iskazani toliko očito. Kolike negativne efekte razvod uistinu ima na djecu rane i predškolske dobi istraženo je u ovom radu. Cilj istraživanja usmjeren je na identificiranje bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih karakteristika djece razvedenih roditelja. Istraživanje je provedeno temeljem online anketnog upitnika na 54 odgojiteljice s minimalno 10 godina radnog iskustva u struci. Ovaj uvjet za sudjelovanje u istraživanju postavljen je kako bi se prikupili što vjerodostojniji rezultati jer se polazi od pretpostavke kako će osoba koja 10 i više godina radi kao odgojitelj brže, lakše i kvalitetnije procijeniti promjene u ponašanju djece u odnosu na osobu koja se tek zaposlila i čije je iskustvo skromno.

Rad se sastoji od sedam poglavlja. Nakon uvodnih riječi prelazi se na prikaz modela obiteljskih sustava sa svrhom stjecanja dubljeg uvida u vrste obitelji, pristupe odgoju te važnost obitelji za dijete. Treće poglavlje usmjereno je na opis temeljnih obilježja povezanih s razvodom braka. Pritom se provodi sekundarno istraživanje trendova razvedenih brakova u Republici Hrvatskoj, opisuju se načini na koje se djeca različite starosne dobi suočavaju s razvodom roditelja te ističe važnost iskrene komunikacije s djetetom o razvodu obzirom da ista ima neposredan učinak na kvalitetu njegovih odnosa kasnije tijekom života. U četvrtom poglavlju napravljen je pregled dosadašnjih istraživanja po pitanju utjecaja razvoda roditelja na ponašanje, komunikaciju i socijalne interakcije djece. Peto poglavlje sadrži interpretaciju rezultata anketnog istraživanja provedenog u ovom radu, a isti se potom, u šestom poglavlju rada uspoređuju s prikupljenim saznanjima iz ranijih studija. U zaključku rada iznosi se kritički osvrt na provedeno istraživanje i nude se smjernice za eventualna buduća istraživanja.

2. Struktura i modeli obiteljskih sustava

Obitelj ima iznimno važnu društvenu ulogu zbog svojih višestruko značajnih funkcija, od kojih se posebno ističu reproduktivna, socijalizacijska i njegovateljska. Obitelj je ta iz koje potječu različiti obrasci ponašanja i komunikacije, moralna načela i etičke vrijednosti. Sve ovo jasno ukazuje na nezamjenjivost obitelji i veza koje se u njoj stvaraju (Janković, 1994). No, što je zapravo obitelj, kako se definira i kakvu ulogu obiteljske veze imaju na odgoj i razvoj djece?

Da bi se steklo dublje razumijevanje u temu utjecaja razvoda na djecu rane i predškolske dobi, njihova ponašanja i komunikacijske obrasce, nužno je za početak objasniti pojam obitelji te strukturu i modele obiteljskih sustava.

2.1. Od tradicionalne do suvremene obitelji - promjenjivi obrasci obiteljskih struktura

Tijekom vremena, pojmovno određenje obitelji se mijenjalo, od tradicionalnih, prema suvremenim pristupima definiranju obitelji. Primjerice, Burgess i Locke (1976, prema Shulka, 2013) obitelj definiraju kao skupinu osoba ujedinjenu bračnim vezama, krvnim srodstvom ili posvajanjem. Obitelj čini jedinstveno kućanstvo u kojem se kroz društvene uloge majke i oca i braće i sestara stvara zajednička kultura življenja. Evidentno je kako ova definicija obitelj promatra s tradicionalnog gledišta, prema kojem se obitelj sastoji od roditelja suprotnih spolova koji žive u istom kućanstvu i podižu zajedničku djecu. Definicija u obzir uzima i posvojiteljsku obitelj unutar koje roditelji i djeca nisu povezani krvnim srodstvom, međutim, žive i ponašaju se kao i standardna obitelj. Ovo je ujedno idealizirani pojam obitelji. Međutim, Hareven (2000) objašnjava kako upravo takva, idealna slika netaknutog obiteljskog kućanstva zapravo u potpunosti iskrivljuje postojeću nestabilnost i raznolikost koja obilježava današnje obitelji, a Stacey (1996) ističe pojavu takozvane postmoderne (suvremene) obitelji koja zamjenjuje tradicionalnu i koju obilježava nekoliko različitih obiteljskih struktura. Analizirajući dostupnu literaturu (Stacey, 1996; Beier, Hofacker, Marchese i Rupp, 2011; Wisconsin Family Impact Seminars, 2015), identificirano je ukupno šest suvremenih obiteljskih struktura. To su:

- nuklearna obitelj koju čine biološki roditelji i djeca,
- partneri bez djece koji žive u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici,
- samohrani roditelji (uključuje najmanje jedno dijete, a roditelj je ili razveden ili razdvojen od svog izvanbračnog partnera ili nikada nijes njim živio/la),

- udomiteljska obitelj,
- posvojiteljska obitelj,
- dugina obitelj (obitelj istospolnih roditelja homoseksualne orijentacije koji odgajaju djecu).

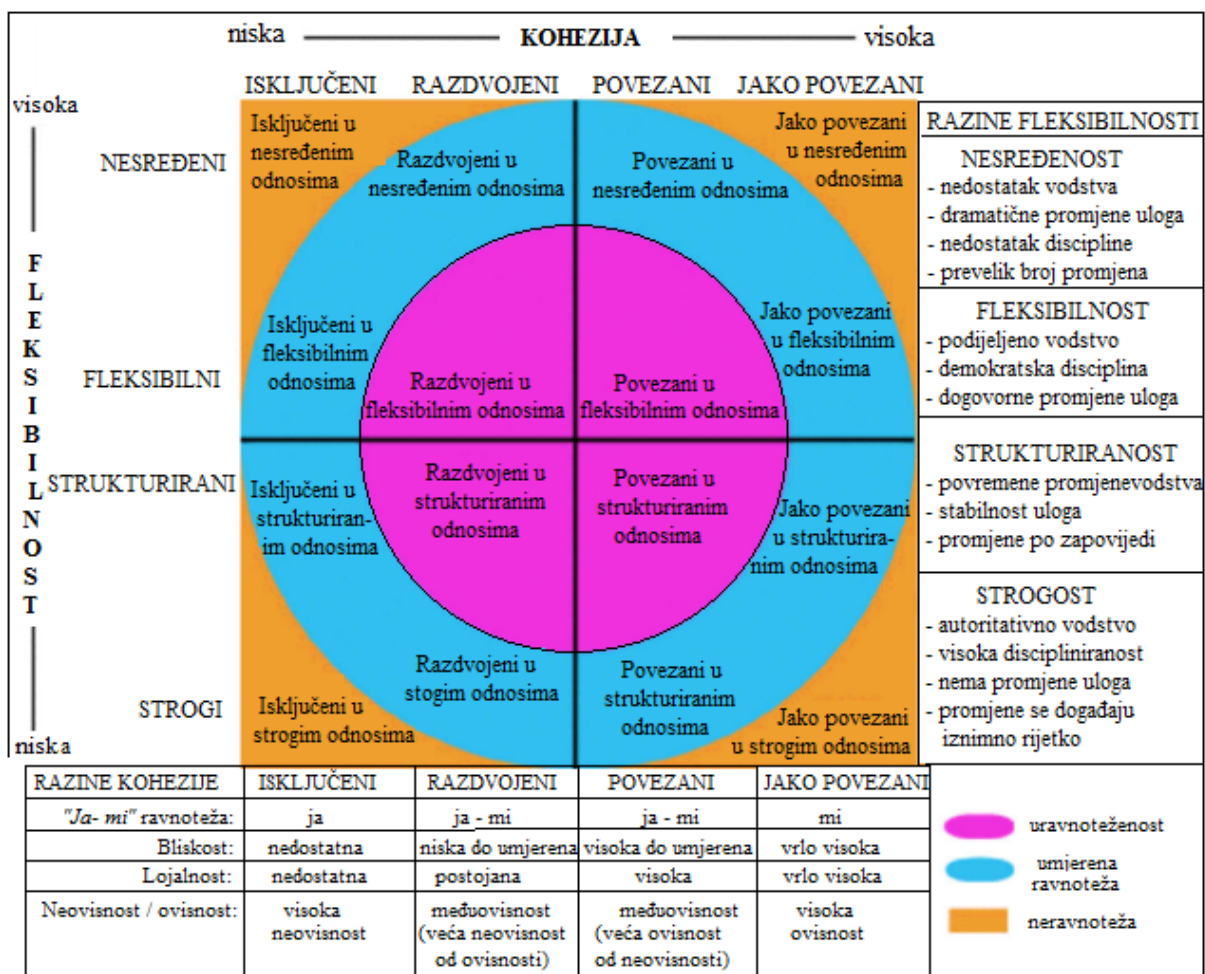
Međutim, potrebno je naglasiti kako potonja (dugina obitelj) nije zakonom odobrena u svim zemljama svijeta. Primjerice, na području Europske unije, do danas je 13 zemalja priznalo bračnu ravnopravnost i dalo dozvolu za posvajanje djece istospolnim parovima. Neke od tih zemalja su Austrija, Švedska, Portugal, Španjolska i Francuska (ILGA Europe, 2022). Što se tiče Republike Hrvatske, brak i obiteljska struktura propisani su unutar odredbi *Obiteljskog zakona* (NN, br. 103/15, 89/19, 47/20), prema kojima je brak isključivo zajednica muškarca i žene, a obitelj se može sastojati od majke i oca i njihove zajedničke djece, zatim majke i djece ili oca i djece (samohrani roditelji) te ostalih srodnika koji žive unutar istog kućanstva.

2.2. Teorijski modeli obiteljskih sustava

U literaturi je moguće identificirati dva modela koja objašnjavaju obiteljske sustave kroz međusobne odnose njihovih članova, ponašanja, načine komunikacije i socioekonomski status obitelji. To su Olsonov kružni model bračnog i obiteljskog sustava (Olson, 2000; 2011) te Model obiteljskih procesa i sadržaja koji je razvio Samani (2010).

2.2.1. Olsonov kružni model bračnog i obiteljskog sustava

Obzirom na postojanje većeg broja modela za opisivanje funkcioniranja obitelji i obiteljskih odnosa, Olson je uočio jaz između teorijskih spoznaja, prakse i istraživanja. Iz tog razloga razvio je model unutar kojeg su integrirane tri dimenzije koje se često pojavljuju u opisivanjima obiteljskih sustava i u pristupima obiteljskoj terapiji. Riječ je o kružnom modelu bračnog i obiteljskog sustava čije dimenzije uključuju koheziju (zajedništvo), fleksibilnost i komunikaciju. Kohezija i fleksibilnost su primarne dimenzije, a komunikacija je sekundarna te se pojavljuje kako rezultat prve dvije (Olson, 2000). Kohezija se pritom odnosi na emocionalnu vezu koja postoji između članova obitelji, dok fleksibilnost podrazumijeva kvalitetu odnosa, podjelu uloga, postavljena pravila u obiteljskim odnosima te sposobnost obiteljske zajednice da se prilagodi promjenama u ulozi i raspodjeli moći kao odgovor na situacijske i razvojne zahtjeve (Vandeleur, Perrez i Schoebi, 2007).



Slika 1. Dimenzije fleksibilnosti i kohezije u kružnom modelu bračnog i obiteljskog sustava (Olson, 2011, str. 4)

Na Slici 1 prikazane su dimenzije kohezije i fleksibilnosti unutar kružnog modela bračnog i obiteljskog sustava. U dimenziji *kohezije* obrađeno je područje emocionalnih odnosa među članovima obitelji koje se odnosi na njihove emocionalne veze, postavljanje granica, upravljanje vremenom i prostorom, razvijanje prijateljskih odnosa s vanjskom okolinom te interese i rekreacije. Unutar svih navedenih elemenata kohezija u obiteljskom sustavu promatra se kroz isključenost njezinih članova, razdvojenost, povezanost i jaku povezanost. Ovo ujedno znači emocionalni odnosi sežu od potpune isključenosti odnosno nepostojanja emocionalnih veza među članovima sve do njihove jake povezanosti koja uključuje visoku bliskost i lojalnost i visoku ovisnost o obitelji (Olson, 2000; 2011). Iz Slike 1 može se zamijetiti kako su neuravnotežene razine kohezije idu u krajnosti. Naime, ili su vrlo niste (nedostatne; neuključene) ili vrlo visoke. U obiteljima u kojima su članovi isključeni vlada ekstremna emocionalna odvojenost koja se odnosi na osobnu odvojenost od ostalih članova i visoku neovisnost što znači da pojedinci rade što i kako žele, ne traže niti uvažavaju

tude mišljenje, imaju odvojene interese i često se jedni drugima ne mogu obratiti za podršku ili rješavanje problema. S druge strane, jako povezane obitelji karakteriziraju visoka razina odanosti, emocionalna upletenost u sve obiteljske situacije, a privatnost gotovo da i ne postoji. Pojedinaac je uglavnom usmjeren na obitelj unutar koje stvara i prijateljske odnose zbog čega nerijetko ima malu količinu "vanjskih prijatelja", ali i interesa (Olson, 2011; Čotar Konrad, 2016).

Dimenzija *fleksibilnosti* ukazuje na odnose koji vladaju među članovima obitelji, pa se tako razlikuju nesređeni, fleksibilni, strukturirani i strogi obiteljski odnosi (Zloković, 2012). U nesređenim obiteljskim odnosima često ne postoje određena pravila ponašanja već se svatko ponaša kako želi, u ovisnosti o situaciji. Ove obitelji nemaju istaknuto vodstvo što utječe na nedostatak discipline i veliki broj promjena. Drugi ekstrem su strogi obiteljski odnosi gdje glavnu i odlučujuću ulogu najčešće ima otac. Riječ je o patrijarhalnom modelu obilježenom autoritativnim vodstvom gdje se zahtijeva visoki stupanj poštovanja i uvažavanja uloge oca te pravila koja on nameće. U ovakvim obiteljima se promjene događaju rijetko ili nikada (Olson, 2000). Za razliku od ekstremnih razina fleksibilnosti, fleksibilni i strukturirani model najpoželjniji su jer zastupaju mogućnost usvajanja promjena, discipliniranost je na umjerenoj razini, a uloge se mijenjaju prema potrebi. I upravo to je čimbenik koji razdvaja disfunkcionalne od funkcionalnih obitelji. Promatrano s aspekta odnosa prema djeci, fleksibilni obiteljski odnosi su ravnopravni, stoga i otac i majka imaju značajne uloge u odgoju i postavljanju pravila. Najčešće je majka ta koja na sebe preuzima glavnu ulogu u odgoju u najranijoj dobi djeteta, dok je uloga oca izraženija u adolescenciji. Ipak, kada je u pitanju boljitak djeteta, roditelji su ravnopravni i najčešće kompromisno rješavaju sve situacije (Olson, 2000; 2011).

Treća dimenzija Olsonovog modela odnosi se na komunikaciju koja nije uvrštena u grafički prikaz (Slika 1) jer se smatra proizvodom koji proizlazi iz kombinacije druge dvije dimenzije. Komunikacija u obitelji promatra se s obzirom na vještine aktivnog slušanja, izražavanja, pokazivanja empatije i poštovanja te razmjene privatnih informacija među članovima obitelji. Olson pritom objašnjava kako obiteljski sustavi s lošom komunikacijom imaju tendenciju slabijeg funkcioniranja, dok obiteljski sustavi s dobrom komunikacijom imaju tendenciju boljeg funkcioniranja (Olson, 2000). Da je komunikacija međusobno povezana s druge dvije dimenzije obiteljskog sustava primijetili i drugi autori. Primjerice, Anderson (1986) je utvrdio da bračni parovi s uravnoteženom kohezijom i fleksibilnošću imaju više pozitivne rezultate komunikacije, Barnes i Olson (1985) izvijestili su kako obitelji koje imaju više rezultate obiteljskog funkcioniranja (kohezija i fleksibilnost) imaju i bolju

komunikaciju na relaciji roditelj-adolescent od onih s nižim obiteljskim funkcioniranjem. Isto tako, Masselam, Marcus i Strunkard (1990) otkrili da oni adolescenti koji su imali lošu obiteljsku komunikaciju također imaju loše obiteljsko funkcioniranje. Konačno, Schrodt (2005) je otkrio da su aspekti obiteljske komunikacije pozitivno povezani i s kohezijom i s fleksibilnošću.

2.2.2. Model obiteljskih procesa i sadržaja

Za razliku od kružnog modela koji u obzir uzima isključivo međusobne veze i odnose u obitelji, model obiteljskih procesa i sadržaja, među ostalim je usredotočen i na socio-ekonomske prilike u obitelji kao važan čimbenik utjecaja na njeno funkcioniranje.

Model obiteljskog sadržaja i procesa (FPC model, engl. *Family Process and Content Model*) razvio je Samani (2011) na osnovu kliničkih studija, eksperimenata i intervju s bračnim partnerima. Walsh (1996) objašnjava kako se u ovom modelu obiteljski proces promatra kroz organizacijske funkcije koje članovi obitelji primjenjuju tijekom života kako bi manipulirali emocionalnim, kognitivnim i društvenim događajima. Komunikacijske vještine, donošenje odluka, suočavanje s određenim situacijama, rješavanje problema, fleksibilnost, odgoj djece, roditeljstvo, tolerancija, planiranje, vodstvo, asertivnost, zauzimanje perspektive i samopredstavljanje brojne su od ovih organizacijskih funkcija koje čine konstrukt obiteljskog procesa. Sve ove funkcije obiteljima omogućuju da se učinkovitije nose s novim događajima i problemima koji nastaju tijekom životnog ciklusa obitelji (Walsh, 1996).

Obiteljski procesi imaju tri temeljne karakteristike: razinu složenosti, mogućnost obuke (psihoedukativna karakteristika) i razinu ovisnosti o kontekstu. Složenost se odnosi na samu situaciju u kojoj se obitelj nalazi. Rješavanje problema u prilično kompleksnoj situaciji zahtijevati će niz različitih vještina od članova obitelji, od aktivnog slušanja, preko analitičkog promišljanja pa sve do usporedbi i evaluacije različitih rješenja koji bi se mogli primijeniti na situaciju i odabira najboljih. FPC model upućuje na to da različiti obiteljski procesi podliježu mogućnosti obučavanja, odnosno treninga. Ovo ujedno znači da članovi obitelji tijekom života prolaze različite, pozitivne i negativne situacije, a iz svake izlaze s novim saznanjima i shvaćanjima. Osim toga, svaki put se njihovi analitički procesi, komunikacijske vještine, asertivnost i suočavanje s problemima unaprjeđuju. Stoga se ovaj model zapravo temelji na psihoedukativnim načelima korištenjem tehničkih smjernica za suočavanje i prilagodbu kriznim situacijama (Samani, 2011). Posljednja stavka obiteljskog procesa je ovisnost o kontekstu, a odnosi se na razlike u učestalosti korištenja pojedinih elemenata (komunikacijske vještine, samokontrola, suočavanje s problemom, analiza

problema, itd.) u različitim procesima. Primjerice, u slučaju da dijete napravi neku negativnu radnju, roditelj će, da bi mu ukazao na problematičnost postupka i ujedno ga naučio o važnosti drugačijeg ponašanja, morati upotrijebiti samokontrolu i svoje komunikacijske vještine. S druge strane, ukoliko dijete ima problem s usvajanjem određenog gradiva, tada će roditeljima biti potrebna sposobnost analiziranja problema i traženje mogućih rješenja (Samani, 2011). Evidentno je, dakle, kako svaka situacija zahtijeva različite sposobnosti i vještine svakog od članova obitelji jer su obiteljski procesi dinamični i potrebno im se prilagođavati na najučinkovitije načine kako bi se omogućila funkcionalnost obitelji u različitim situacijama.

Druga komponenta modela odnosi se na *obiteljske sadržaje*. Ovo uključuje brojne socio-ekonomske pokazatelje poput spola, starosne dobi, stupnja obrazovanja, razine psihičkog i fizičkog zdravlja, zaposlenosti, prihoda, broja članova obitelji, itd. (Samani, 2011). Brojna istraživanja pokazala su kako ovi pokazatelji imaju izravne učinke na obitelj i njezine članove, prvenstveno na njihovo psiho-fizičko zdravlje i zadovoljstvo životom (Wong, 2003; Sheldon i Epstein, 2001). Zadovoljstvo životom posebno je važna komponenta jer utječe na ponašanje pojedinca i način na koji razvija interakciju s drugima. Neka istraživanja (Erdamar i Demirel, 2016; Perrone, Webb i Jackson, 2007) dokazala su veliku uzročno-posljedičnu vezu između zadovoljstva poslom i prihodima i zadovoljstva životom. Osobe koje su nezaposlene, imaju niža primanja i nisu zadovoljna situacijom na poslu tijekom vremena razvijaju negativne stavove o vlastitom životu. Da poslovne i ekonomske prilike imaju značajan utjecaj na obiteljski život pojedinca dokazali su Ilies, Wilson i Wagner (2009) u svojoj studiji o zadovoljstvu poslom i privatnim životom. Pokazalo se kako osobe koje ističu probleme na poslu i nezadovoljstvo plaćom imaju problema i u privatnom životu zbog svojih negativnih stavova i ponašanja koje s posla nose u obiteljski dom. Osobe koje su zadovoljne svojim poslovnim životom dolazile su kući sretno te su pozitivnu energiju prenosile na ostale članove obitelji i obratno, oni koji su bili nezadovoljni poslom prenosili su svoju negativnost na ukućane što bi nerijetko rezultiralo svađom i različitim problemima.

2.3. Važnost funkcionalnih obiteljskih odnosa za zdrav razvoj djeteta

Obitelj djetetu pruža zaštitu i snažan oslonac, a dom za njega znači ljubav i sigurnost. Jedan od primarnih ciljeva roditelja je zaštititi ih od svih negativnih čimbenika. Premda roditelji djeci trebaju dopustiti određenu slobodu u odlučivanju, ipak u određenim situacijama moraju zahtijevati bespogovornu pokornost. To su najčešće situacije kada se dijete suoči s neposrednim prijetnjama. Primjerice, savjestan roditelj neće malom djetetu dati pravo izbora

hoće li pretrčati ispred jurećeg automobila ili će pričekati da cesta bude prazna. Kako djeca rastu, roditelji su ti koji ih uče dobrom ponašanju, pružaju im ljubav, daju im osjećaj da se njihove misli i ideje čuju, igraju se s njima i podučavaju ih o svijetu oko sebe (Riggs i Tweedell, 2010).

Zdravi obiteljski odnosi podrazumijevaju razvoj međusobne privrženosti između roditelja i djece. Naime, pokazalo se kako privrženost koju djeca stvaraju prema svojim roditeljima ili skrbnicima predstavlja središnji temelj iz kojeg se razvija um (Appleyard i Berlin, 2007; Newton, 2008). Riječ je o urođenom biološkom instinktu koji motivira dijete da traži blizinu roditelja i da uspostavi komunikaciju s njima (Siegel, 1999). Da bi dijete razvilo privrženost prema roditeljima i drugim članovima obitelji, oni moraju biti sposobni uočiti i odgovoriti na mentalna i emocionalna stanja djece (Gerhardt, 2005), što je iznimno važno jer to potiče povjerenje kod djeteta, osjećaj sigurnosti i ljubavi. Ovakvi odnosi između roditelja i djece najčešće su vidljivi kod obitelji s visokom razinom kohezije i fleksibilnosti. U tim obiteljima roditelji jednako sudjeluju u odgoju djeteta, pružaju mu ljubav i pažnju, a vodstvo u odgojnim ulogama mijenjaju prema potrebi (Olson, 2000).

Ukoliko je obitelj disfunkcionalna, dijete će biti uskraćeno za ljubav, pažnju i življenje u zdravim obiteljskim odnosima. Kako objašnjavaju Bryazgunov, Mikhaylov i Stolyarova (2008), nedostatak komunikacije, konstantno neuvažavanje djeteta i njegovih potreba, česte svađe između roditelja ili iznimno strog odgoj, mogu snažno utjecati na djetetov psihički razvoj i uzrokovati traume. Ove se traume manifestiraju kroz osjećaj odbačenosti, izdaje, poniženja i depresiju. Thomsen, Lessing i Greve (2017) ističu probleme s kojima se suočavaju djeca koja dolaze iz obitelji u kojima vlada negativna klima obilježena poremećenim bračnim odnosima. Pokazalo se kako ova djeca u djetinjstvu, ali i kasnije tijekom života imaju problema s izražavanjem vlastitih emocija, kako verbalno tako i fizički. Osim toga, većinom imaju pesimistične stavove o životu, čak i u slučajevima pozitivnih životnih situacija. Savezni okružni sud Australije (2021) objašnjava i to kako česti i intenzivni sukobi između roditelja negativno utječu na dječji osjećaj sigurnosti i na njihove socijalne interakcije s drugima jer se često događa da djeca krive sebe za probleme svojih roditelja.

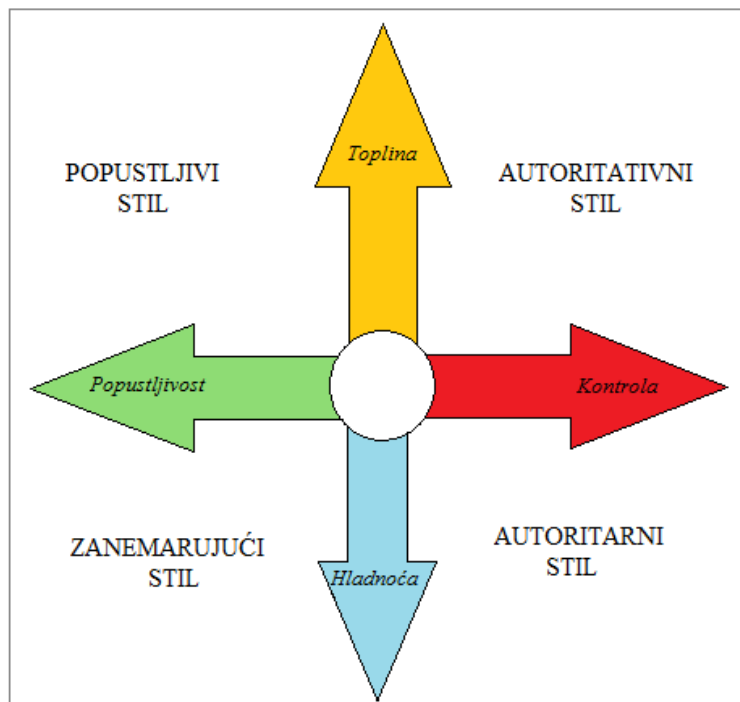
S druge strane, Bellon- Champel i Varescon (2017) su tijekom proučavanja načina na koji obitelj i njezinog utjecaja na razvoj ovisničkog ponašanja kod djece utvrdili kako odgovarajući nadzor, jasna obiteljska pravila, niska razina obiteljskih sukoba i skladni odnosi između roditelja i djece štite tinejdžere od zlouporabe psihoaktivnih tvari.

Ranije objašnjeni modeli obitelji te dokazi iz različitih istraživanja jasno ukazuju na važnost brojnih elemenata kada je u pitanju funkcioniranje obitelji i njezin utjecaj na djecu.

Jačina emocionalne povezanosti među njezinim članovima, količina i kvaliteta komunikacije, zajedničko rješavanje problema i međusobno uvažavanje preduvjet su zdravih obiteljskih odnosa i značajno djeluju na djecu, njihova ponašanja i kreiranje slike o obitelji. Djeca koja odrastaju u zdravom okruženju kasnije tijekom života imati će razvijeniju emocionalnu inteligenciju, lakše će izražavati osjećaje, konflikte će rješavati razgovorom i imati će manji rizik od negativnih ponašanja, poput zlorabe alkohola i psihoaktivnih tvari.

2.4. Roditeljski stilovi

U osnovi, roditeljstvo se odnosi na proces odgoja djece, od njihovo rođenja do punoljetnosti, pri čemu se posebna pažnja usmjerava na brigu, ljubav i vodstvo koje roditelji pružaju svojoj djeci (The Free Dictionary, 2010). Na to kakve će odnose roditelji razviti sa svojom djecom utječu roditeljski stilovi koje primjenjuju, a koji se opisuju u nastavku.



Slika 2. Roditeljski stilovi (Panico, 2012, str. 38)

Najpoznatija teorija o roditeljskim stilovima proizlazi iz Baumrindovog (1971, prema Panico, 2012) rada. Svoj okvir stilova roditeljstva autor je temeljio na dvije osi koje predstavljaju roditeljsko ponašanje prema djetetu. Jedna os karakterizira topao/hladan pristup, a druga popustljivost odnosno kontrolu (Slika 2). Pritom toplina uključuje roditeljsko razumijevanje za dijete, poštovanje njegove individualnosti i pružanje podrške i pažnje djetetu, dok hladnoća isključuje sve navedene elemente. S druge strane, kontrolirajući roditelj

konstantno nadzire svoje dijete i disciplinira ga te uspostavlja jasna pravila ponašanja. Druga krajnost je popustljivi roditelj, koji često iz ljubavi prema djetetu nema kontrolu nad njim i dijete često radi i ponaša se kako hoće. Ove osobine roditelja, u kombinaciji s hladnoćom karakteriziraju zanemarujući stil koji je najlošiji jer ovakvi roditelji ne pokazuju djeci ljubav, nisu usmjereni na njihov razvoj niti su u potpunosti uključeni u njegov život. Baumrind je tvrdio kako je autoritativno roditeljstvo najuspješniji tip roditeljstva jer kombinira visoku privrženost s jasnim, dosljedno provedenim pravilima (Panico, 2012).

Kada se govori o roditeljskim stilovima, neizostavno je spomenuti i tipove obitelji koji proilaze i obiteljskih uvjerenja. Postoje ukupno četiri tipa obitelji. Prve su sporazumne obitelji koje počivaju na tradicionalnim temeljima i kod kojih su svi članovi složni, međutim, uloge su jasno raspodijeljene i iste se moraju poštovati. Drugi tip su pluralističke obitelji koje karakterizira visok stupanj ravnopravnosti među članovima. U takvim obiteljima i roditelj i dijete imaju jednaka prava na mišljenje i odlučivanje, za razliku od zaštitničkih obitelji gdje djeca ne mogu neovisno odlučivati već u svim važnim odlukama povezanim s njihovim životom, obrazovanjem i društvenim kontaktima sudjeluju i roditelji. Posljednji tip su *laissez-faire* obitelji u kojima je međusobna komunikacija manjkava, a katkad je uopće nema. Članovi obitelji potpuno su neovisni u odlučivanju (Barbato, Graham i Perse, 2003).

2.5. Odnosi i komunikacijski obrasci između djece i roditelja

Broj studija koje su se bavile analizom odnosa i načina komunikacije između očeva i djece u prošlosti je bio iznimno nizak, međutim, s pojavom suvremene obiteljske strukture i ravnopravnog roditeljstva, očevi sve više sudjeluju u odgoju djece, pa se samim tim pojavljuje i veći broj studija koje se bave ovim predmetom istraživanja.

Kranstuber Horstman, Hays i Maliski (2016) ističu kako je otac središnja figura u djetetovom životu, međutim, njegova uloga do izražaja dolazi tek u doba adolescencije kada se aktivno uključuju u život djeteta i ostvaruju komunikaciju o različitim temama, a naročito onim osjetljivim kao što je ulazak u seksualne odnose i slično. Autori su primijetili kako u mlađoj dobi djece majke imaju značajniju ulogu i djeca su im općenito više privržena. Da se angažman očeva oko djece povećava dokazao je i Pleck (2010) u svom istraživanju koje je pokazalo kako se u razdoblju između 1965. i 2000. godine aktivna uloga oca u dječjem životu povećala za čak 94%. Bretherton (2010) također ističe kako se uloga majke i oca sve više izjednačava iako očevi još uvijek ne provode s djecom vremena koliko i majke, osobito u ranom djetinjstvu.

Majka ima snažnu ulogu u djetetovom životu, njegovom razvoju i suočavanju s izazovima koji ga čekaju u budućnosti. Njezina odgovornost u najranijoj dobi djece je veća nego odgovornost oca jer se općenito smatra kako majka lakše razumije karakter i jedinstvenost svakog djeteta i kao takva, s njim će ostvariti bolju komunikaciju i aktivno sudjelovati u svakoj fazi njegovog odrastanja (Aziza, 2020). Majka je ta koja preuzima primarnu odgovornost za emocionalnu podršku, brigu, uspostavljanje rutina, postavljanje pravila i organiziranje svoje djece (Kellerman i Katz, 1978) i provodi više vremena nego otac u zadacima brige o djeci (Noor, 1999). U studiji koju su proveli Yeung, Sandberg, Davis-Kean i Hofferth (2001), a koja je analizirala 1761 dijete u dobi od 0 do 12 godina otkriveno je da su u usporedbi s očevima, majke općenito više angažirane kućanskim poslovima, u njezi djece, igri s njima, aktivnostima druženja, aktivnostima povezanima s obrazovanjem i postignućima i njihovim socijalnim aktivnostima.

Kada je u pitanju komunikacija s djecom o osjetljivim i traumatičnim temama poput smrti u obitelji, razvoda roditelja i drugih situacija koje sa sobom donose velike promjene, oba roditelja imaju jednako važne uloge. Otvorena komunikacija je u ovim slučajevima ključna za ublažavanje učinaka neizbježne obiteljske promjene (Blum i sur., 2000). Međutim, još jednom se pokazalo kako je uloga majke značajnija u ranom djetinjstvu, a uloga oca u adolescenciji. Naime, i dječaci i djevojčice u ranoj dobi povjeravaju se većinom majci, od nje primaju savjete i ona je ta koja s njima češće komunicira o osjetljivim temama (Kranstuber Horstman, Hays i Maliski, 2016). Međutim, u razdoblju adolescencije, i muška i ženska djeca bez obzira na obiteljsku strukturu (nuklearna obitelj, posvojiteljska/udomiteljska obitelj, obitelj sa samohranom majkom ili ocem) više otvaraju i o osjetljivim temama razgovaraju s ocem nego s majkom (Levin i Currie, 2010).

3. Razvod roditelja, komunikacija razvoda djeci i njihova prilagodba promjeni

Jedan od najtraumatičnijih događaja u životu djeteta, bilo da se radi o malodobnom djetetu, adolescentu ili odrasloj osobi, jest razvod braka njegovih roditelja. Razvod podrazumijeva pravni raskid bračne veze, odnosno svako formalno razdvajanje žene i muškarca (Ukpong, 2014), međutim, u današnje vrijeme, kada osim vjenčanih parova postoje i nevjenčani parovi, razvod može podrazumijevati njihovo rastajanje bez obzira što nikada nisu službeno vjenčani (Fromme, 1969). Za razliku od sklapanja braka koje je obilježeno pjesmom, plesom i gozdom, razvod je tmuran i traumatičan događaj koji sa sobom nosi niz negativnih popratnih pojava. Obzirom da razvodu u velikom broju slučajeva prethode nesuglasice, sukobi i nedostatak komunikacije bračnih partnera, ovo stanje može trajati mjesecima, pa čak i godinama prije nego dođe do konačnog razvoda. U tom razdoblju događaju se brojni stresni događaji koji pogađaju sve članove obitelji, a pojavljuju se i različite dileme i pitanja o tome kako objasniti djeci da se roditelji više ne vole i ne žele živjeti zajedno, kako podijeliti imovinu, tko će dobiti skrbništvo nad djecom, itd. (Amato, 2000). Razvod u većini slučajeva dovodi do pada životnog standarda, koji općenito proizlazi iz dijeljenja jednog kućanstva na dva od kojih svako kućanstvo stvara dodatne troškove. Tu se pojavljuje i problem kod roditelja koji zadržavaju primarno skrbništvo nad djecom (obično majke) jer su često izloženi naporima koje samostalno roditeljstvo sa sobom nosi, s obzirom na to da drugi roditelj više nije prisutan u kućanstvu kako bi dijelio svakodnevne zadatke oko odgoja djece. S druge pak strane, roditelji koji nemaju primarno skrbništvo nad djecom (obično očevi) gube svakodnevni kontakt s njima što dodatno utječe na psihičko stanje i njih i djece (Graham, Christian i Kiecolt-Glaser, 2006). Ovo su tek neki u nizu stresnih situacija s kojima se obitelji suočavaju tijekom razvoda.

Ovo poglavlje rada usmjereno je na analizu pojavnosti razvoda među obiteljima s djecom, opisivanje elemenata o kojima roditelji moraju donijeti odluke u postupku razvoda te identifikaciju najboljih pristupa za priopćavanje razvoda djeci.

3.1. Trendovi razvoda braka u Republici Hrvatskoj

Iz godine u godinu povećava se udio razvoda brakova diljem svijeta. Prema podacima Svjetske statistike razvoda u 2021 godini, država Maldivi imala je najveći udio razvoda brakova. Naime, u ovoj zemlji na 1.000 stanovnika razvedeno je njih 5,52 (Advokat Smart, 2022). Što se tiče Europske unije, vodeća zemlja po broju razvoda je Njemačka s 143.801

formalnim razvodom braka u 2020. godini (Statista, 2022). Statistika nije mnogo bolja niti kada je u pitanju Republika Hrvatska. Razmotri li se Tablica 1 u kojoj su prikazani podaci o sklopljenim i razvedenim brakovima između 2012. i 2020. godine vidljivo je kako u prvoj promatranoj godini u odnosu na posljednju, 2020. godinu, broj sklopljenih brakova opada, dok istodobno broj razvedenih brakova raste premda je u međurazdoblju bilo oscilacija u ovim kretanjima. Vidljivo je i kako je 2020. godina ujedno i najkritičnija obzirom da je u navedenom razdoblju sklopljen najmanji broj brakova, a broj razvoda je povećan za čak 60,7 razvoda u odnosu na 2012. godinu (Državni zavod za statistiku, 2017; 2021). Valja napomenuti kako je 2020. godina povezana s pandemijom koronavirusa zbog kojeg su uvedena brojna ograničenja pa je ovo dodatno utjecalo, kako na sklopljenje, tako i na razvedene brakove. Ipak, činjenica je kako se svaki treći brak u Hrvatskoj razvrgava.

Tablica 1. Statistika sklopljenih i razvedenih brakova u Republici Hrvatskoj između 2012. i 2020. godine (Državni zavod za statistiku, 2017; 2021)

| Godina | 2012. | 2014. | 2016. | 2018. | 2020. |
|---|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| Sklopljeni brakovi (na 1.000 stanovnika) | 4.8 | 4.6 | 4.9 | 4.9 | 3.8 |
| Razvedeni brakovi (na 1.000 sklopljenih) | 278.4 | 336.9 | 343.8 | 307.5 | 339.1 |

Ovo posljedično utječe i na formaciju obiteljskih struktura, što znači da sve manje obitelji živi zajedno, a sve više je samohranih roditelja. Kako bi se to i dokazalo, temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku (2001; 2016) iz popisa stanovništva preuzeti su podaci o obiteljima na području Republike Hrvatske, a isti su predloženi u Tablici 2. Valja napomenuti kako statistika za 2001. godinu uključuje samo podatke o obiteljima s djecom, dok parovi bez djece nisu uključeni. Upravo to je i razlog zbog kojeg se ukupan broj obitelji u 2011. godini povećao u odnosu na 2001. godinu.

Tablica 2. Obitelji u Republici Hrvatskoj, prema tipu u 2001. i 2011. (Državni zavod za statistiku, 2001; 2016)

| Godina | Ukupno | Parovi bez djece | Bračni i izvanbračni parovi s djecom | Majka s djecom | Otac s djecom |
|---------------|---------------|-------------------------|---|-----------------------|----------------------|
| 2001. | 914.002 | n.p. | 725.999 | 156.038 | 31.965 |
| 2011. | 1.215.865 | 348.185 | 659.818 | 174.517 | 33.345 |

Legenda: n.p. – nema podataka

Razmotre li se podaci o broju bračnih i izvanbračnih parova s djecom te samohranih roditelja (majka/otac s djecom) vidljiv je pad broja broja prvih u odnosu na druge. U

prijevodu, u desetogodišnjem razdoblju broj bračnih i izvanbračnih obitelji s djecom se smanjio, uz istodobno povećanje broja samohranih roditelja. U 2011. godini, od ukupno 207.862 obitelji sa samohranim roditeljem, majke s djecom imaju udio od 83,96%, a očevo 16,04%.

Iz navedenog je razvidno kako se udio razvoda braka povećava, a samim time povećava se i broj samohranih roditelja. Ovo je značajan globalni problem kojim se u današnje vrijeme bave brojne udruge i organizacije jer razvrgavanje obitelji ujedno znači i gubitak sigurnosti i zaštite koje djeca osjećaju dok žive u zajedničkom kućanstvu s oba roditelja. Stoga se razvijaju brojni programi za pomoć roditeljima da iskomuniciraju razvod djeci, da se dogovore oko skrbništva i brige o djeci i da ublaže negativne posljedice razvoda braka na psihičko zdravlje djece.

3.2. Suočavanje s razvodom roditelja kod djece različite starosne dobi

Starosna dob djeteta prilikom razvoda roditelja imati će odlučujuću ulogu u tome kakve će učinke saznanje o razvodu proizvesti na dijete. U Tablici 3 prikazani su učinci razvoda na djecu od rođenja do 11 godine života i pristupi za prilagodbu promjenama koje razvod braka sa sobom nosi (prema Legg, 2020; Broadwell, 2022).

Tablica 3. Učinci razvoda na djecu i pristupi za prilagodbu promjenama s obzirom na starosnu dob (Legg, 2020; Broadwell, 2022)

| Dob | Učinci razvoda na djecu | Pristupi za prilagodbu promjenama |
|------------------|--|--|
| 0-18 mj | <ul style="list-style-type: none"> ▪ razdražljivost ▪ moguće zaostajanje u razvoju | <ul style="list-style-type: none"> ▪ stvaranje emocionalno sigurnog okruženja ▪ održavanje uobičajenih dnevnih rutina |
| 18 mj - 3 god | <ul style="list-style-type: none"> ▪ nervoza, tjeskoba ▪ problemi sa spavanjem ▪ regresija (vraćanje ponašanjima koje je dijete preraslo; npr. sisanje palca) | <ul style="list-style-type: none"> ▪ zajedništvo roditelja u stvaranju rutina koje će dijete razumjeti i lako slijediti ▪ pružanje djetetu dodatne pažnje ▪ razgovor o osjećajima djeteta |
| 3-6 god | <ul style="list-style-type: none"> ▪ ne razumiju pojam razvoda ▪ ne žele da se njihovi roditelji rastanu ▪ razvijaju negativne misli i ideje ▪ bijes zadržavaju u sebi ▪ često imaju noćne more | <ul style="list-style-type: none"> ▪ djeca u ovoj dobi većinom imitiraju ponašanja roditelja zbog čega bi trebali djetetu objasniti pozitivne elemente povezane s razvodom kako bi modelirali njegovo ponašanje ▪ potaknuti osjećaj sigurnosti kod djeteta dajući mu na znanje da će oba roditelja vidati redovito |
| 6 -11 god | <ul style="list-style-type: none"> ▪ razvijaju osjećaj napuštenosti ▪ osjećaj da se roditelji od "njih razvode" ▪ postaju tjeskobni i depresivni | <ul style="list-style-type: none"> ▪ rad na podizanju samopoštovanja i osjećaja sigurnosti ▪ uvjeriti dijete da razvod nije njegova krivnja ▪ poticati društvene interakcije djeteta izvan kuće |

Premda je opća pretpostavka kako djeca između rođenja i 18 mjeseci života ne razumiju događanja u obiteljskom domu i kako razvod na njih nema utjecaja, pokazalo se kako to nije istina. Naime, bebe su osjetljive na promjene i mogu osjetiti napetost koja vlada među roditeljima, naročito ako se svađaju. Ovo će često uzrokovati plač, tjeskobu i razdražljivost, a kod ovako male djece pod utjecajem stalnih negativnih događanja u domu može doći i do znakova zaostajanja u razvoju. Stoga prilikom razvoda roditelji moraju osigurati sigurnost djeci i nastaviti s dnevnim rutinama koje su do tada provodili, poput odlaska na spavanje u isto vrijeme, hranjenja, odlaska u šetnju s djetetom i slično (Broadwell, 2022). Ukoliko do razvoda braka dolazi kada zajedničko dijete ima između 18 mjeseci i 3 godine tada se posebna pažnja stavlja na usmjeravanje dodatne pažnje na dijete i razgovor s djetetom o njegovim osjećajima u vezi s razvodom. Obzirom da djeca u ovoj dobi već razumiju većinu događanja i upoznaju svijet oko sebe, ukoliko mu se na pravi način ne iskomunicira razvod i ako u kući vlada velika napetost i svađa, dijete bi moglo sebe vidjeti kao uzrok rastave, imati probleme sa spavanjem i nerijetko se vratiti ponašanjima koje je preraslo – poput mokrenja u krevet, sisanja palca, zahtijevanja pažnje, itd. Ukoliko je moguće roditelji bi s djetetom trebali nastaviti zajedničke dnevne rutine da mu se ukaže kako roditelji mogu funkcionirati zajedno i kako su oboje tu za njega (Broadwell, 2022; Legg, 2020; Savjetovalište Luka Ritz, 2020). Za razliku od mlađe djece, djeca u dobi između 3 i 6 godina na razvod će često reagirati burno, zahtijevati će od roditelja da ostanu zajedno bez obzira na negativne okolnosti koje vladaju u obiteljskom domu, skloni su razvijati negativne misli, ispoljavati čudna ponašanja, a bijes zadržavaju u sebi što u njima stvara tjeskobu i nervozu. Pristup s djecom u ovoj dobi razlikuje se u tome što se ona nalaze u dobi kada imitiraju ponašanja osoba iz svoje okoline. Roditelji bi to trebali iskoristiti te kod djece proizvesti željena ponašanja. Sugerira se pristup u kojem se djeci objašnjavaju pozitivne stavke razvoda kako bi modelirali njegovo ponašanje (Broadwell, 2022). Dob između 6 i 11 godina je posebno osjetljiva jer mlađa djeca često neće u potpunosti razumjeti koncept razvoda pa će razviti osjećaj da se roditelji (najčešće otac) razvede od njih i da ih napuštaju. U njima se također razvija potreba da utječu na brak roditelja pa često obećavaju kako će se oni sami popraviti u nadi da će to utjecati na roditeljsku odluku. Starija djeca (8-11) godina mogu stvoriti negativne stavove prema jednom od roditelja kriveći ga za razvod, a vlastiti bijes će izražavati na različite načine, što je najbolje vodljivo iz njihovih interakcija s okolinom i ispoljavanje bijesa kroz svađu s vršnjacima. Osim toga pokazalo se kako djeca u ovoj dobi pod utjecajem razvoda stvaraju i negativnu sliku po sebi. Zbog toga je vrlo važno da roditelji usmjere pažnju na podizanje njihovog samopoštovanja i osjećaja sigurnosti. Osim toga, dijete

mora znati kako razvod nije njegova krivnja već zajednička odluka roditelja (Broadwell, 2022; Legg, 2020; Savjetovalište Luka Ritz, 2020).

3.3. Proces žalovanja i prilagodbe djeteta

Tuga je normalna ljudska reakcija na svaki značajan gubitak, bilo da se radi o smrti bliske osobe, o razvodu roditelja ili uginuću kućnog ljubimca. Riječ je o traumatičnim situacijama koje su gotovo uvijek praćene osjećajem tuge. Što je dijete povezanije sa osobom čiji je gubitak pretrpjelo, tuga će biti jača, a prihvaćanje novonastale situacije teže (Marta, 1996). Pokazalo se kako djeca koja žive u domu ispunjenom ljubavi i pažnjom, gdje vlada visoki stupanj privrženosti roditeljima, imaju veće probleme u prilagodbi i prihvaćanju razvoda nego u obiteljima u kojima roditelji nisu razvili snažan emocionalni odnos s djecom. Prve su najčešće obitelji u kojima se njeguje autoritativni roditeljski stil, a druge su obitelji u kojima je dominantan zanemarujući stil (Olson, 2002).

Kada djeca dožive gubitak, trebaju proći proces žalovanja na odgovarajući način jer ukoliko se dogodi da tugu drže u sebi, može doći do izrazito negativnih efekata u adolescenciji, a koji se odražavaju na njihovo psihičko zdravlje, ponašanje i socijalne interakcije (Marta, 1996).

Tablica 4. Proces žalovanja prilikom gubitka (Marta, 1996; Savjetovalište Luka Ritz, 2020)

| Faza | Opis |
|--------------------------|---|
| I. Poricanje | <ul style="list-style-type: none"> ▪ odbijanje vjerovanja da je do gubitka došlo ▪ stanje šoka |
| II. Ljutnja | <ul style="list-style-type: none"> ▪ duboko ukorijenjeni bijes koji se ispoljava prema drugima |
| III. Pregovaranje | <ul style="list-style-type: none"> ▪ pokušaj razmjene nečega za zadržavanje postojeće situacije |
| IV. Depresija | <ul style="list-style-type: none"> ▪ javlja se kad se dijete suoči sa stvarnošću ▪ vidljive promjene raspoloženja |
| V. Prihvaćanje | <ul style="list-style-type: none"> ▪ ozdravljenje i prihvaćanje stvari kakvima jesu |

Proces žalovanja sastoji se od pet međusobno povezanih faza prikazanih u Tablici 4. Prva faza se odnosi na razdoblje odbacivanja odnosno nevjerovanja u ono što se događa. Djeca najčešće doživljavaju šok i odbijaju prihvatiti da će se njihovi roditelji rastaviti. Potom slijedi razdoblje ljutnje u kojem se u djetetu stvara bijes koji ispoljava prema ljudima oko sebe, uključujući roditelje, odgojitelje, prijatelje, itd. Tijekom faze ljutnje kod brojne djece javlja se i ljubomora usmjerena ka vršnjacima koji žive u skladnim obiteljskim odnosima. Zato, u nekom trenutku dijete pokušava pregovarati s roditeljima, nudeći im različite elemente

za koje smatra da su dovoljno dobri da ih roditelji uvažavaju i odustanu od rastave (Marta, 1996; Savjetovništvo Luka Ritz, 2020). Primjeri su različiti: "Hoće li tata ostati živjeti s nama ako ja budem redovito pospremao/la svoje igračke?", "Obećavam da više neću tražiti da mi išta kupite.." i slično. Kada utvrdi da pregovaranje ne pomaže te da će neminovno doći do razvoda, dijete se suočava sa stvarnošću i shvaća da je gubitak nastupio. Ono se najčešće ne može nositi s tim i pada u depresiju koje su izražene čestim promjenama ponašanja. Adolescenti su posebno osjetljivi jer postoji opasnost da se otuđe od roditelja te da se okrenu porocima poput droga i alkohola, a pojedinci razvijaju i suicidalne misli (Marta, 1996). Posljednja faza je prihvaćanje, a kada će se dogoditi ovisi isključivo o djetetovom karakteru i o tome koliko su roditelji uložili truda da dijete što lakše prebrodi tugu. Sada dijete prihvaća razvod roditelja i uči se živjeti na novi način te pokušava biti sretno. Međutim, u fazi prihvaćanja, kako objašnjava Savjetovništvo Luka Ritz (2020) još jednom može nastupiti osjećaj krivnje, posebno kada netko od roditelja uvede novog partnera u djetetov život. Ukoliko se djetetu nova figura u životu sviđa, ono će se vjerojatno osjećati krivim i bojati se priznati drugom roditelju da se dobro slaže s maćehom, odnosno očuhom.

3.4. Važnost iskrene i kvalitetne komunikacije s djecom o razvodu

Jako je važno na koji način će roditelji djeci priopćiti da se razvode. Madox (2010) objašnjava kako se učinci razvoda na djecu razlikuju ovisno o tome kako se o razvodu komunicira između roditelja i djece. Autor je vjerovanja da iskreni i duboki razgovor djetetu (neovisno o njegovoj dobi) pomaže da bolje procesuiraju informacije i shvati situaciju. Također, iskrena komunikacija s djetetom smanjuje mogućnost njegovih nagađanja o razlozima razvoda i njegovu tendenciju da pritom krivi sebe za raspad braka svojih roditelja.

Najgore što roditelji mogu napraviti je da uopće ne kažu djeci da se razvode već da jedan roditelj iseli iz zajedničkog kućanstva te da dijete osjeti brojne promjene u vlastitom životu, a da ne zna njihove razloge ili da istinu sazna od drugih. Međutim, takvih slučajeva je velik broj. Primjerice, istraživanje koje su proveli Butler i sur. (2003) među 98 djece i adolescenata pokazalo je kako 100% djece starije od 12 godina tvrdi da su ih roditelji obavijestili da se rastaju, u usporedbi sa 82% djece u dobi između 10 i 12 godina. Ova brojka još više pada kada su u pitanju djeca mlađa od 10 godina, od kojih se samo 66% sjeća da su im roditelji rekli kako se rastaju. Kashef (2020) naglašava kako su roditelji obvezni djecu izvijestiti o razvodu i promjenama koje slijede, a informacije prilagoditi njegovoj dobi i sposobnosti razumijevanja.

3.4.1. Utjecaj komunikacije s roditeljima na djetetove socijalne interakcije izvan obitelji

Roseby i Deutsch (1985) objašnjavaju kako kvaliteta komunikacije djece s roditeljima, a posebno kada su u pitanju osjetljive teme, značajno utječe na njihov život i načine komunikacije koje ostvaruju izvan obitelji. Ukoliko djeca shvate kako im roditelji prešućuju važne činjenice, iskrivljuju istinu ili odbijaju razgovarati o određenim temama, oni će u budućnosti usvojiti takva ponašanja i prilikom komunikacije s prijateljima, rodbinom, a kasnije i vlastitim supružnicima, imati će problema s otvorenim pristupom u komunikaciji i postizanjem emocionalne bliskosti. Marta (2010) je istaknula kako roditelji, zbog straha od reakcije na razvod djeteta često dovode u zabludu, govoreći mu, primjerice: "Ne, mama i tata se neće razvesti, samo će neko vrijeme živjeti razdvojeno" i slično. Kada djeteta nakon nekog vremena shvati da su ga roditelji lagali, ono prema njima razvija osjećaj nepovjerenja. Međutim, ovo se kasnije prelijeva i na druge odnose koje stvaraju u svom privatnom i poslovnom životu. Pokazalo se kako ova djeca u međuljudske odnose ulaze s početnim nepovjerenjem prema većini stvari koje mu druga osoba iznosi te su zbog tog nepovjerenja skloni neprestano preispitivati iskrenost drugih ljudi.

Prema Schrodttu i Skimkowskom (2015), roditelji iz obitelji koje su orijentirane na razgovor vjeruju u važnost otvorene komunikacije kao sredstva za društveni napredak vlastite djece. Ovakvi će roditelji s djecom komunicirati transparentno o svim situacijama kroz život. S druge strane, kod obitelji koje nisu orijentirane na međusobnu komunikaciju, djeca imaju problema u stvaranju socijalnih kontakata i češće imaju uzak broj prijatelja.

Madoxx (2010) je istaknuo i učinke komunikacije u odnosu na tipove obitelji pa tako objašnjava kako se djeca u zaštitničkim obiteljima teško prilagođavaju razvodu jer on predstavlja gubitak kvalitetne komunikacije između svih članova obitelji. Pluralističke obitelji će imati problema jer se oba roditelja osjećaju slobodnima djeci postavljati uvjete oko budućeg ponašanja za koje smatraju da su važni, zbog čega šalju različite poruke djeci i imaju različita očekivanja od njih. Ovo djecu zbunjuje te često ne znaju kako se ponašati smatrajući da trebaju zauzeti stranu jednog roditelja i ponašati se prema njegovim očekivanjima. Sporazumne obitelji će najbolje funkcionirati jer se njihov način funkcioniranja za vrijeme trajanja braka roditelja zasnivao na kompromisu i međusobnom dogovoru. Ovi roditelji prilikom razvoda najčešće zajedno razvijaju strategiju razgovora s djecom o razvodu i zajednički im pomažu da prebrode krizno razdoblje.

3.4.2. Prijedlozi za komuniciranje razvoda djece

Za razliku od adolescenata, koji zahtijevaju detalje o razlozima razvoda, komuniciranje o razvodu s djecom rane i predškolske dobi trebalo bi pojednostavniti i prilagoditi njihovoj starosnoj dobi. Kasnije, kako dijete bude odrastalo i bolje razumjelo svijet oko sebe može mu se otkriti više detalja o okolnostima povezanim s roditeljskom odlukom o razvodu (Kashef, 2022).

Prije samog stupanja u razgovor s djetetom, roditelji bi se trebali pripremiti i imati odgovor na različita pitanja koja djeca mogu postaviti, poput pitanja o tome što je uopće razvod, s kim će dijete živjeti, tko će ga voditi u vrtić, tko će se brinuti za mamu i slično (Kashef, 2020; Help Guide International, 2022). Premda je to u mnogobrojnim slučajevima otežano, roditelji bi zajedno trebali nastupiti pred djetetom i reći mu da se razvode (Kashef, 2020), s čime se slaže 46,6% djece i adolescenata koji su sudjelovali u istraživanju Butlera i sur. (2003). Ipak, pokazalo se kako oba roditelja u ovom razgovoru sudjeluju tek u 12,6% slučajeva, a u 51,4% slučajeva majke su te koje komuniciraju s djecom o razvodu, a očevi u 6,8% slučajeva (Butler i sur., 2003).

Jednom kada se djetetu krene pričati o razvodu, od iznimne je važnosti naglasiti mu kako se roditelji ne slažu već neko vrijeme i kako je to najbolje za sve te da dijete nema nikakvu krivicu (Help Guide International, 2022). U tom pogledu, iskazi djece o tome od koga i na koji način su saznali o razvodu su različiti. Primjerice, kod jedne dvanaestogodišnjakinje roditelji su koristili ispravan pristup. Ona navodi sljedeće (Butler i sur., 2003, str. 41):

O razvodu su me obavijestila oba roditelja, no uglavnom je tata zapravo pričao. Nije rekao puno toga osim da oni i mama više ne mogu živjeti zajedno zbog neslaganja i jasno je dao do znanja da to nije moja krivnja. Rekao je: "To nema nikakve veze s tobom". Naglasio je, također, da ne postoji nitko drugi u njihovim životima već samo da oni više ne mogu živjeti zajedno.

Druga djevojčica se prisjetila kako je majka bila ta koje je nju i sestru obavijestila o razvodu od oca i pritom naglasila negativne osjećaje prema prostoriji u kojoj je primila traumatične vijesti (Butler i sur., 2003, str. 37):

Posjela nas je u dnevnu sobu. Ne volim dnevnu sobu jer tamo uvijek se okupljamo uvijek kada nam roditelji prenose negativne vijesti. Sjećam se da smo u dnevnoj sobi saznali i da je otac ozlijeđen. I to je bilo uznemirujuće. Ovaj put majka nas je posjela i rekla kako se ona i otac razvode. Uopće ne volim dnevnu sobu.

Treći iskaz dao je dječak čija je majka već otišla iz zajedničkog doma, zbog čega je o razvodu saznao od oca s kojim je ostao živjeti (Butler i sur., 2003, str. 39):

Pozvao me je u svoju sobu i rekao: "Ja i mama se ne slažemo baš najbolje i uvijek vičemo jedno na drugo zbog čega će majka pokušati živjeti sama neko vrijeme u kući stotinjak metara dalje". Mislim da su to odlučili jer su shvatili kako ih ja uvijek čujem dok se svađaju.

Osim korištenja ispravnog pristupa prilikom iznošenja informacija o razvodu, potrebno je usmjeriti pažnju i na dijete koje se u tom trenutku nalazi u stanju šoka i gubi obitelj kakvom ju poznaje. Djetetu je važno naglasiti kako ga oba roditelja vole i kako se u tom smislu u budućnosti ništa neće promijeniti. Nakon što s djetetom podijele informacije o razvodu, dijete najčešće neko vrijeme treba pustiti da procesira sve što je čulo, a potom razgovarati s njim o njegovim osjećajima i odgovarati na njegova pitanja. Kakve god informacije dijelili s djetetom, roditelji bi u svakom trenutku trebali reći istinu (Help Guide International, 2022).

4. Reperkusije razvoda roditelja na bihevioralne, socijalne i komunikacijske karakteristike djece rane i predškolske dobi

Djeca iz obitelji razvedenih roditelja imaju dvostruko veću vjerojatnost dugoročnog lošeg ishoda u usporedbi s djecom u obiteljima s oba roditelja. Navedeni negativni ishodi uključuju veće razine siromaštva, niži stupanj obrazovanja, lošije zdravlje, veće probleme u ponašanju i simptome depresije. Tinejdžeri čiji su roditelji razvedeni skloniji su pušenju, pijenju alkohola, zlouporabi droga i tinejdžerskoj trudnoći. Rizik od takvih ishoda povezan je s roditeljskim sukobima, negativnoj atmosferi u obiteljskom domu u samom procesu rastave i višestrukim promjenama u obiteljskoj strukturi (Rodgers i Pryor, 1998).

Nakon što je utvrđeno koje sve obiteljske strukture postoje, odnose između djece i roditelja i značaj razvoda za djecu, u ovom dijelu rada vrši se pregled ranijih istraživanja kako bi se utvrdilo kako razvod utječe i koje posljedice ostavlja na djecu rane i predškolske dobi, u smislu djelovanja na njihove bihevioralne i socijalne komponente.

4.1. Utjecaj razvoda roditelja na ponašanje i socijalne interakcije djece

Već desetljećima brojna se istraživanja bave učincima razvoda roditelja na ponašanja i prilagodbu djece, međutim, mnogo je više istraživanja usmjerenih na adolescente nego na djecu rane i predškolske dobi. Bez obzira na to, kako navode Rodgers i Pryor (1998), razvod roditelja na svako dijete djeluje negativno, radilo se od trogodišnjaku ili o čovjeku u tridesetim godinama. Najveća razlika je u načinu na koje će dijete podnijeti razvod, kakve će reakcije pritom imati i kako će se to odraziti na njegov razvoj i ponašanje.

Zanimljive rezultate dalo je istraživanje koje su proveli Hetherington, Cox i Cox (1979, prema Demo i Acock, 1988) na 48 djevojčica i 48 dječaka u dobi između 3 i 6 godina starosti. Uzorak je podijeljen u dvije skupine, eksperimentalnu i kontrolnu. U eksperimentalnoj skupini bilo je po 24 dječaka i djevojčica kojima su se roditelji razveli, a preostalih 48 djece dolaze iz obitelji čiji se roditelji nikada nisu razdvajali. Djeca su promatrana prilikom igre. Rezultati su pokazali kako djeca iz razvedenih obitelji imaju drugačije obrasce ponašanja prilikom igre od djece koja žive s oba roditelja. Ponašaju se ozbiljnije i antisocijalno. Nisu spremni dijeliti igračke i često se igraju samostalno te teško funkcioniraju u timskoj igri. Osim toga, utvrđeno je kako su djeca razvedenih roditelja pokazala i visoke razine anksioznosti i nesretnosti. Veće znakove anksioznosti, depresije i antisocijalnog ponašanja u usporedbi s drugom djecom zamijetila je i Strohchein (2005).

U istraživanju koje je proveo Babalis i sur. (2014) među predškolicima u Grčkoj uočeno je da su djeca razvedenih roditelja melankolična, imaju problema s razumijevanjem zadataka koji se od njih traže, ne pokazuju interes za učenjem, često se drže izolirano od svojih vršnjaka i izazivaju svađu. Značajan nalaz iz ovog istraživanja upućuje i na činjenicu kako se djeca razvedenih roditelja češće razboljevaju i češće su odsutna iz vrtića od ostale djece. Kod djevojčica se pokazalo kako, za razliku od dječaka manje ispoljavaju frustraciju i kako je njihov unutarnji lokus kontrole znatno veći. Potonje se pokazalo i u rezultatima istraživanja koje su proveli Guidubaldi i Perry (1985, prema Demo i Acock, 1988). Autori su također pokazali kako je kod dječaka prisutna veća frekvencija različitih neprimjerenih ponašanja i nezadovoljstva.

Brojne studije ističu ljutnju i agresivnost kao temeljni efekt razvoda na djecu. Primjerice, Wallerstein i Blakeslee (2006) otkrili su među djecom visoku prisutnost ljutnje na roditelje zbog razvoda što se manifestiralo na njihov cjelokupan razvoj na način da su ta djeca često sama sebe isključivala iz većine obrazovnih i socijalnih aktivnosti i interakcija. U studiji koju su proveli Hodges, Wechsler i Ballantine (1979) otkriveno je kako česta preseljenja djeteta pod utjecajem razvoda i životnih prilika podižu razinu agresivnosti kod djece. Pokazalo se da što je bio veći broj preseljenja u posljednjih 5 godina, to su djeca iz razvedenih obitelji pokazivala veće razine agresivnosti usmjerene i prema vršnjacima i prema odraslim osobama iz svog okruženja. Premda istraživanje koje su proveli Averdijk i sur. (2011) nije otkrilo visoku razinu prisutnosti agresije među djecom razvedenih roditelja (prisutnost prijavljena kod 11,8% djece) pokazalo se da tamo gdje agresivnost postoji, ona traje dugo. Naime, čak 3,8% djece pokazuje znakove agresivnosti u prve 3 godine nakon razvoda roditelja, a preostalih 7,9% agresivne ispade imaju kroz sljedeće 3 godine od razvoda.

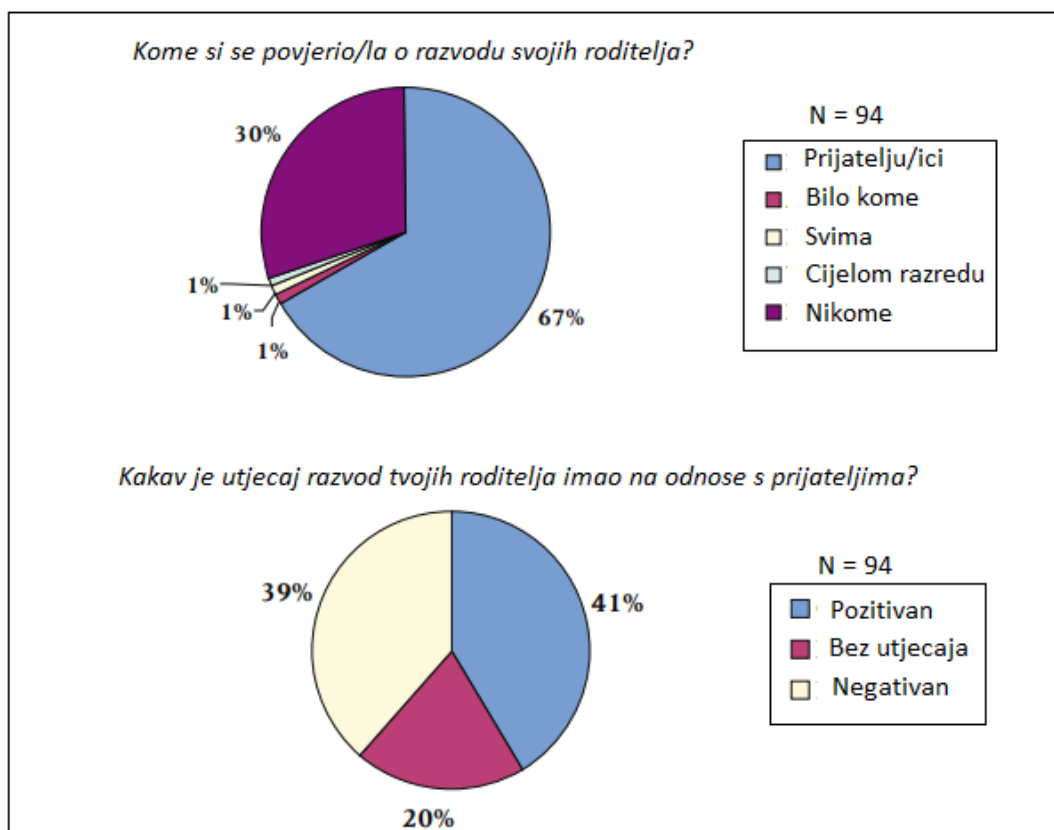
Da na ponašanje djece razvedenih roditelja utjecaj ima i to koliko su redovito u kontaktu s roditeljem koji s njima ne stanuje, dokazale su Zloković i Veljačić (2020) kroz istraživanje iskustava učitelja s djecom u osnovnoj školi. Autorice su otkrile veću psihičku i fizičku agresivnost usmjerenu ka vršnjacima, za razliku od onih koji se redovito viđaju s drugim roditeljem i koja imaju općenito pozitivnije rezultate u svim izmjerenim elementima. Nord, Brimhall i West (1997) uočili su da kada djeca imaju blizak odnos sa svojim ocem i očevi su aktivno uključeni u njihove živote - to je značajno povezano s boljom prilagodljivošću i boljim akademskim uspjehom djece školske dobi, u usporedbi s djecom čiji su očevi manje uključeni. Veća uključenost oca u djetetov život povezana je s boljom akademskom funkcijom i općenito boljim ponašanjem, uključujući bolje akademske rezultate,

manje izostanaka i pozitivan stav prema školi i bolju socijalnu prilagodljivost u usporedbi s djecom čiji su očevi manje uključeni.

4.2. Komunikacijski obrasci i problemi s povjerenjem kod djece razvedenih roditelja netom nakon razvoda

Za razliku od tema koje se odnose na prilagodbu djece razvodu roditelja te efekata razvoda na njihovo ponašanje, a koje su obrađene od strane brojnih autora, na temu komunikacije djece razvedenih roditelja s okolinom pronađena su tek dva istraživanja.

Prvo istraživanje prikazano je u knjizi autora Butlera i sur. (2003), koja prikazuje rezultate studije koju je proveo multidisciplinarni tim istraživača koji su intervjuirali 104 djece, u dobi od 7 do 15 godina, relativno brzo nakon što su njihovi roditelji donijeli odluku o razvodu. Rezultati pokazuju kako se najveći udio djece o razvodu roditelja povjerava svojim prijateljima (67%), a 30% njih o razvodu nije pričalo ni sa kim. Preostalih 3% djece o razvodu je komuniciralo s većom skupinom ljudi (Slika 3). Djeca koja su navela da nisu s nikim razgovarala o razvodu, kao temeljni razlog navodila su sram i nelagodu.



Slika 3. Komunikacija o razvodu roditelja i utjecaj razvoda na prijateljske odnose djece razvedenih roditelja (Butler i sur., 2003, str. 61. i 67.)

Zanimljivo je primijetiti kako je razvod roditelja značajno utjecao na prijateljske odnose djece. Premda je u 41% slučajeva odnos pozitivan, a u 20% nije bilo promjena, velik je udio onih koji su s prijateljima imali negativne odnose (Slika 3). Uvidom u pojedinačne intervjue s djecom može se zaključiti kako su upravo oni ti koji su doprinijeli negativnim odnosima obzirom da su prijavljivali kako se nisu povjerali prijateljima o problemu niti su uvijek bili raspoloženi za igru i druženje (Buttler i sur., 2003).

Drugo istraživanje provela Maddox je (2010) putem dubinskog intervjua na 20 tinejdžerica u dobi između 14 i 18 godina čiji su roditelji razvedeni. Neke od ispitanica u vrijeme istraživanja nalazile su se usred razvoda svojih roditelja dok su druge razvod doživjele u prošlosti. Rezultati su pokazali kako je razvod roditelja na komunikacijske obrasce djece imao dvostruke učinke, i pozitivne i negativne, međutim, većina ispitanica podijelila je negativne učinke (65%). Najočitiiji nalaz je u tome kako su gotovo sve ispitanice prijavile da su se bolje osjećale u razgovoru s drugima nego u razgovoru s vlastitim roditeljima. Najnegativniji rezultati pokazali su se u području komunikacije s učiteljima, pedagogima i različitim savjetnicima, dok su djevojčice najpozitivniju komunikaciju ostvarile s najboljim prijateljicama te s vršnjacima čiji su roditelji također razvedeni. Veliki broj njih ističe kako je u potpunosti odbijalo razgovarati sa stručnom službom o problemima koji ih muče jer smatraju kako oni samo obavljaju svoj posao i neće pokazati stvarnu empatiju. Osim toga, većina tinejdžerica tvrdi kako su vlastite osjećaje držale za sebe. One koje su pokazale volju za razgovorom i povjeravanjem nekoj odrasloj osobi, većinom su odlazile svećeniku u kojeg su imale najveće povjerenje da će njihova privatnost ostati tajna. Većini tinejdžerica trebalo je otprilike godinu dana nakon razvoda da o njemu počnu komunicirati s ljudima iz svoje okoline. Smatraju kako je to vrijeme bilo potrebno da prihvate situaciju i da nastave sa životom (Maddox, 2010).

4.3. Pozitivni efekti razvoda na djecu iz visokokonfliktnih brakova

Odluka o razvodu nikada ne dolazi odjednom, već joj prethode mnogobrojni negativni čimbenici poput: kroničnog neslaganja uzrokovanog karakternim razlikama, nedostatka komunikacije, zlostavljanja u obitelji, prevare i slično. Prije samog razvoda navedeni čimbenici uzrokuju sukobe među supružnicima i zahlađuju njihove odnose, a isti mogu trajati od nekoliko mjeseci do nekoliko godina prije nego se supružnici odluče razvesti (Morrison, Coiro i Blumenthal, 1994). Međutim, sukobi ne djeluju samo na odrasle već i na njihovu djecu koja u većini slučajeva svjedoče svađama i netrpeljivosti među roditeljima. Negativna

atmosfera i bračni problemi povezani su s nizom pokazatelja dječje neprilagođenosti uključujući poremećaje u ponašanju, tjeskobu i agresiju (Grych i Fincham, 1990).

Amato i Hohmann-Mariott (2007) primijetili su kako brojni brakovu koji završe razvodom karakterizira nizak udio svađa u poslijerazvodnom razdoblju, pa čak i umjerena razina sreće jer bivši supružnici s vremenom umanjuju svoje sukobe. Međutim, kako pokazuju druga istraživanja (Bertelsen, 2021; Hetherington i Kelly, 2002; Kelly, 2007), neki bivši supružnici i dalje ostaju u velikim međusobnim sukobima oko pitanja kao što su uzdržavanje djeteta, skrbništvo i posjećivanje.

Prema Cao, Fine i Zhou (2022), premda je svakom djetetu razvod roditelja bolan, za djecu u visoko konfliktnim brakovima postoji veća vjerojatnost da će razvod doživljavati kao pozitivan izbor roditelja i veliko olakšanje, za razliku od djece koja su živjela u brakovima gdje je razina stresa bila iznimno niska. Ova djeca razvod će doživjeti kao neočekivan, stresan događaj i životnu krizu. Autori navode također kako će djeca iz visokokonfliktnih brakova pokazati čak i kratkoročna poboljšanja u svom ponašanju, dok će djeca iz brakova s niskom razinom sukoba doživjeti drastična pogoršanja i otežanu prilagodbu novoj situaciji. Slični nalazi vide se i iz ranijih istraživanja. Primjerice, u 12-godišnjoj longitudinalnoj studiji koju su proveli Amato, Loomis i Booth (1995) ustanovljeno je kako djeca iz visokokonfliktnih brakova imaju koristi od razvoda roditelja, dok djeca iz brakova s niskim brojem sukoba pate zbog razvoda roditelja. Strohschein (2005) je dokazao i pozitivnu vezu između razvoda roditelja djece iz visokokonfliktnih brakova i njihove socijalne interakcije. Prije razvoda, za vrijeme življenja pod negativnim obiteljskim okolnostima ova djecu su ukazivala na visoke razine antisocijalnog ponašanja koje se smanjilo kada su brakovi njihovih roditelja razvrgnuti i kada su sukobi nestali.

Razlozi zbog kojih djeca iz visokokonfliktnih brakova nakon razvoda i prestanka sukoba osjećaju olakšanje i imaju znatno pozitivnije reakcije od druge djece, mogu se objasniti elementima koje su naveli Grych i Finchman (1994). Prema ovim autorima, roditelji koji su pod stresom i koji imaju stalne sukobe svoju energiju usmjeravaju na partnera i manje se bave djecom zbog čega su djeca, osim što svjedoče uznemirujućoj atmosferi u obitelji, izvrgnuta nedostatku pažnje od strane roditelja, a najčešće i sama trpe posljedice ovih odnosa (roditelji na njih viču, mrzovoljni su, ne pomažu im sa školskim i drugim obavezama i sl.). Nakon što se ovakvi brakovi razvrgnu i roditelji počnu živjeti odvojeno, osim što se konflikti među njima znatno smanjuju, djeca napokon dobivaju mir, sigurnost i pažnju oba roditelja (Grych i Finchman, 1994).

5. Empirijsko istraživanje

5.1. Predmet i ciljevi istraživanja

Statistika razvedenih brakova diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj je poražavajuća, a negativni trendovi iz godine u godinu rastu. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2021) na 1.000 sklopljenih brakova u Hrvatskoj dolazi 339,1 razvedeni brak. Razvod ima izrazito negativne učinke, kako na partnere koji se razvode, tako i na ostatak obitelji, a u fokusu su djeca koja se često godinama ne mogu oporaviti od tog traumatičnog iskustva.

Posljednjih desetljeća sve veći broj autora bavi se analizom utjecaja razvoda na djecu, a većinom su zamijećeni negativni učinci (Demo i Acock, 1988; Rodgers i Pryor, 1998; Averdijsk i sur., 2011; Wallerstein i Blakeslee, 2006; Zloković i Veljačić, 2020) u smislu neprimjerenih ponašanja, negativnih socijalnih interakcija, lošijeg zdravlja, simptoma depresije te izražene agresivnosti. Rodgers i Pryor (1998) otkrili su kako djeca razvedenih roditelja imaju dvostruko veću vjerojatnost dugoročnog lošeg ishoda u usporedbi s djecom u obiteljima s oba roditelja. Ipak, zamijećeno je kako razvod nije uvijek nužno negativan, što će isključivo ovisiti o tome iz kakvih obitelji djeca dolaze. U literaturi je zamijećena značajna veza između razine konflikata u obitelji i utjecaja razvoda na djecu. Pokazalo se kako djeca koja dolaze iz visokokonfliktnih obitelji lakše podnose razvod i čak imaju koristi od njega, dok djeca koja su živjela u niskokonfliktnim obiteljima na razvod reagiraju negativnije i potrebno im je dulje vrijeme prihvaćanja činjenice da se njihovi roditelji razvode (Grych i Finchman, 1994; Amato, Loomis i Booth, 1995; Cao, Fine i Zhou, 2022).

Primjećeno je kako se većina studija bavi utjecajem razvoda roditelja na stariju djecu, uključujući osnovnoškolce i tinejdžere, dok studije utjecaja na djecu rane i predškolske dobi gotovo da i ne postoje ili su starijeg datuma. Naime, pronađena je tek jedna studija koja se bavila ovom temom. Riječ je o studiji koju su 1979. godine proveli Hodges, Wechsler i Ballantine, a koja se bavila stvaranjem kumulativnog stresa kod djece predškolske dobi pod utjecajem razvoda roditelja. Obzirom na navedeno, u ovom radu se provodi istraživanje utjecaja razvoda roditelja na djecu rane i predškolske dobi s ciljem utvrđivanja najznačajnijih elemenata koji karakteriziraju ovu djecu, a koji se odnose na njihova ponašanja, socijalne interakcije i komunikacijske obrasce. Pritom se, prema navedenim komponentama nastoje analizirati i usporediti djeca iz cjelovitih obitelji s djecom razvedenih roditelja. Osim toga, u istraživanje je uključena i analiza razlika među dječacima i djevojčicama te razlika među djecom iz visokokonfliktnih i niskokonfliktnih obitelji.

5.2. Istraživačka pitanja

Na osnovu postavljenih ciljeva istraživanja, definirana su i četiri istraživačka pitanja koja usmjeravaju tijek istraživanja i na koja se odgovori prilažu nakon interpretacije rezultata, u poglavlju rada pod naslovom "Rasprava". To su sljedeća istraživačka pitanja:

IP. 1. Postoje li razlike u ponašanju, socijalnoj interakciji i komunikaciji između djece razvedenih roditelja i djece iz cjelovitih obitelji?

IP. 2. Koje su najznačajnije karakteristike djece razvedenih roditelja?

IP. 3. Kakve utjecaje na djecu nakon razvoda roditelja imaju prethodni sukobi u obitelji, s obzirom na njihovu učestalost?

IP. 4. Postoje li razlike u ponašanju i komunikaciji između dječaka i djevojčica čiji su roditelji razvedeni?

5.3. Metodologija istraživanja

Obzirom da je riječ o kvalitativnom istraživanju različitih komponenti utjecaja razvoda na djecu rane i predškolske dobi odlučeno je kako je *online* anketni upitnik najbolja metoda prikupljanja podataka jer u kratkom vremenskom razdoblju može doprijeti do većeg broja ispitanika i samim tim dati pouzdanije rezultate. Istraživanje je provedeno na uzorku od 54 ispitanika u razdoblju od 15.11.2022. do 04.12.2022. godine. U istraživanju su mogli sudjelovati isključivo odgojitelji i to s duljinom radnog staža od 10 i više godina. Ovaj kriterij postavljen je sa svrhom dobivanja što vjerodostojnijih rezultata. Autorica rada pošla je od pretpostavke kako odgojitelji koji imaju dulji radni staž imaju veća iskustva u radu s djecom razvedenih roditelja te da lakše primjećuju razlike u ponašanjima i komunikacijama takve djece u odnosu na djecu iz cjelovitih obitelji.

5.3.1. Opis instrumenta istraživanja

Anketni upitnik (dostupan u *Prilogu*) kreiran je putem dostupnog besplatnog alata na platformi *Google Obrasci*, a sastoji se od ukupno 14 pitanja podijeljenih u pet kategorija (Tablica 5). Prvi dio upitnika obuhvaća socio-demografske podatke o ispitanicima (spol, dob, stupanj obrazovanja, duljina radnog staža u odgojiteljskoj profesiji), dok je drugi dio usmjeren na općenita pitanja o djeci razvedenih roditelja (povećanje/smanjenje broja djece razvedenih roditelja zamijećeno tijekom radnog iskustva, broj djece čiji su roditelji bili u tijeku razvoda u prethodnoj pedagoškoj godini i sl.).

Tablica 5. Kategorije anketnog upitnika i varijable procjene

| Kategorije anketnog upitnika | Broj pitanja | Broj varijabli |
|--|--------------|----------------|
| Socio-demografske karakteristike odgojitelja | 4 | 8 |
| Općenita pitanja o djeci razvedenih roditelja | 5 | 13 |
| Skale procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti | 2 | 74 |
| Procjena učinka razvoda na djecu iz visokokonfliktnih u odnosu na djecu iz niskokonfliktnih obitelji | 2 | 10 |
| Procjena razlika među djecom razvedenih roditelja u odnosu na spol | 1 | 8 |

U trećem dijelu anketnog upitnika odgojitelji su ispunjavali dvije skale procjene. Jednu za djecu iz cjelovitih obitelji, a drugu za djecu razvedenih roditelja. Obje skale sastoje se od ukupno 74 varijable procjene, od čega su 34 istovjetne za obje skupine djece, dok skala za procjenu djece razvedenih roditelja ima dodatnih 6 varijabli. Što se tiče varijabli unutar skala procjene, iste su razvijene kombinacijom elemenata preuzetih od nekoliko autora (Behar i Stringfield, 1974; Achenbach i Ruffle, 2000; Allen Li, 2007). Naime, u literaturi nije pronađena adekvatna skala procjene ponašanja, komunikacije i socijalizacije isključivo namijenjene djeci razvedenih roditelja već se za te potrebe koriste standardne skale procjene ponašanja djece rane i predškolske dobi. Navedene skale razvijene su na način da se iz njih nedvojbeno mogu uočiti neprimjerena ponašanja kod djece, problemi s hiperaktivnošću, antisocijalna ponašanja, ovisnost o odraslim osobama i slično. Radi lakše preglednosti i razumijevanja sadržaja, skale procjene u ovom radu podijeljene su unutar nekoliko kategorija:

- *igra s vršnjacima,*
- *emocionalno stanje,*
- *neprimjerena ponašanja i fizičko ispoljavanje emocionalnih stanja,*
- *ponašanja usmjerena na privlačenje pažnje,*
- *komunikacija s vršnjacima i odraslim osobama,*

od kojih svaka sadrži određene karakteristike povezane ponašanjima djece unutar navedene kategorije. Ispitanici su procjenu svake varijable vršili unutar tri stupnja: "nikad", "često", "uvijek", prema vlastitim zapažanjima i učestalosti primjećениh ponašanja unutar pojedinih varijabli kod djece. Četvrti dio anketnog upitnika sastoji se od 10 varijabli procjene unutar kojih ispitanici ističu na koju skupinu djece određena varijabla ima značajniji učinak. Pritom se procjenjuju ponašanja, socijalizacija i komunikacija između djece razvedenih roditelja koja dolaze iz visokokonfliktnih obitelji nasuprot djeci iz niskokonfliktnih obitelji. Posljednji, peti

dio anketnog upitnika bavi se procjenom razlika u ponašanjima i komunikaciji djece razvedenih roditelja u odnosu na spol.

5.3.2. Koraci u analizi i interpretaciji podataka

Analiza dobivenih provedena je posredstvom *Microsoft Excel* alata, dok se statistička analiza (trofaktorska analiza) povezana sa skalom procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti provela unutar *Gretl* statističkog softvera. Rezultati anketnog upitnika interpretirani su korištenjem tabličnih i grafičkih prikaza te deskriptivnom statistikom, uključujući frekvenciju, srednje vrijednosti (mod, medijan i aritmetičku sredinu- M) te standardna odstupanja (standardna devijacija – SD). Ispitivanje skale procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti kod djece razvedenih roditelja (*igra s vršnjacima, emocionalno stanje, neprimjerena ponašanja i fizičko ispoljavanje emocionalnih stanja, ponašanja usmjerena na privlačenje pažnje, komunikacija s vršnjacima i odraslim osobama*) odvijalo se u tri koraka. U prvom koraku napravljena je provjera prikladnosti podataka za provođenje trofaktorske analize pomoću dva testa: Kaiser-Meyer-Olkinovog (KMO) i Barlettovog. Nakon potvrđivanja pouzdanosti, provedena je trofaktorska analiza varijance unutar koje je 40 postojećih čestica ekstrahirano u tri faktora. Posljednji dio statističke analize uključivao je provođenje Cronbach's alpha testa pomoću kojeg je utvrđena unutarnja konzistencija između izdvojenih faktora.

5.3.3. Uzorak ispitanika

Od ukupno 54 ispitanika koja su sudjelovala u istraživanju, sve su žene (n=54; 100%), čija je prosječna starosna dob 42.1 godinu uz standardno odstupanje ± 10.5 (Tablica 6).

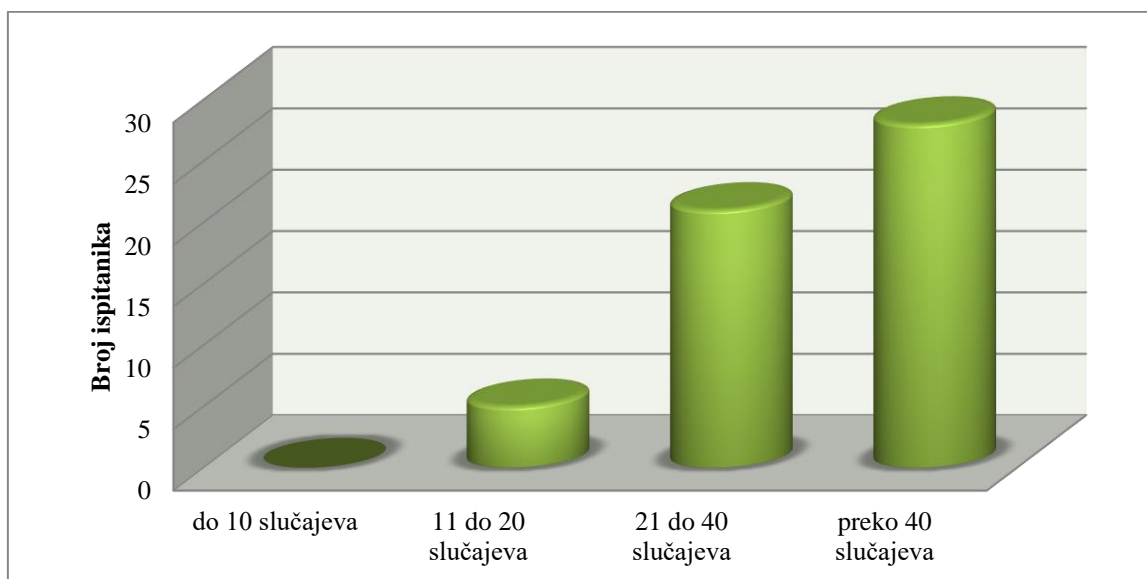
Tablica 6. Socio-demografska obilježja uzorka

| Spol | n | % |
|---|-----------------|----------|
| žensko | 54 | 100 |
| muško | - | - |
| Starosna dob (M \pm SD) | 42.1 \pm 10.5 | |
| Stupanj obrazovanja | n | % |
| SSS | 2 | 3,7 |
| dvogodišnje obrazovanje | 31 | 57,4 |
| preddiplomski studij | 15 | 27,8 |
| diplomski studij | 6 | 11,1 |
| Duljina radnog staža (M \pm SD) | 15.1 \pm 4.5 | |

Većina odgojiteljica ima završeno dvogodišnje obrazovanje za odgojiteljsku profesiju (n=31; 57,4%), slijede odgojiteljice sa završenim preddiplomskim studijem (n=15; 27,8%) te s diplomskim studijem kojih je znatno manje (n=6; 11,1%). Tek dvije odgojiteljice prijavile su kako imaju srednju stručnu spremu (SSS; n=2; 3,7%). Prosječna duljina radnog staža odgojiteljica iznosi 15.1 godinu uz standardno odstupanje ± 4.5 godina.

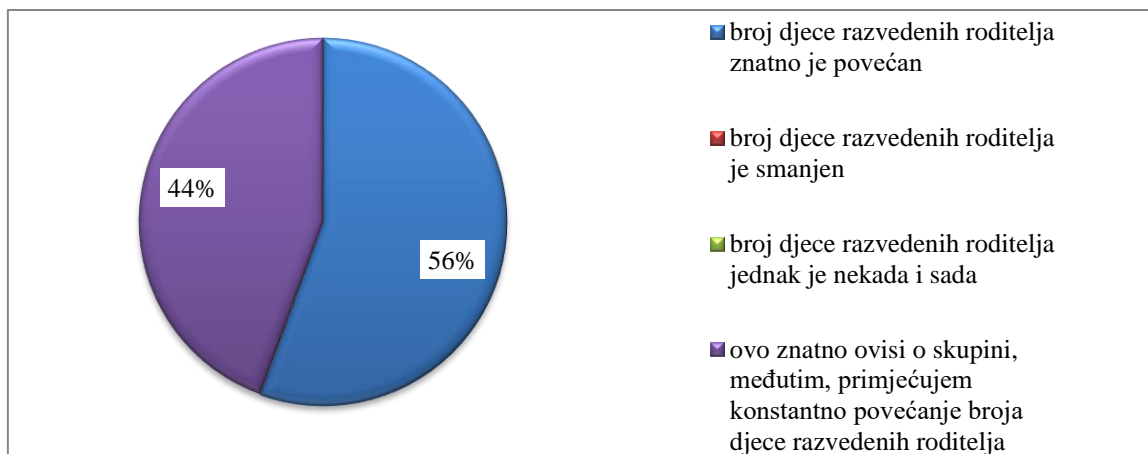
5.4. Interpretacija rezultata istraživanja

Tijekom radnog iskustva u odgojiteljskoj profesiji, natpolovična većina (n=28; 51,85%) odgojiteljica susrela se s preko 40 slučajeva djece razvedenih roditelja. Sa između 21 i 40 slučajeva susrela se 21 odgojiteljica (38,88%), a preostalih pet odgojiteljica (9,26%) istaknulo je kako je tijekom radnog iskustva radilo s između 11 i 20 djece razvedenih roditelja. Nitko nije prijavio manje od 11 slučajeva (Slika 4).



Slika 4. Broj djece razvedenih roditelja s kojima su se odgojitelji susreli tijekom svog radnog iskustva

Obzirom da je tijekom sekundarnog istraživanja provedenog za potrebe izrade teorijskog dijela rada ustanovljeno kako se broj razvedenih brakova iz godine u godinu povećava pa se samim time povećava i broj samohranih roditelja, od odgojiteljica je zatraženo da se usporede odnos broja djece razvedenih roditelja na početku njihovog odgojiteljskog rada sa trenutnom situacijom. Iz rezultata prikazanih na Slici 6 evidentno je slaganje svih odgojiteljica u pogledu povećanja broja djece razvedenih roditelja (100%), premda je jedan dio odgojiteljica istaknuo kako sve zapravo varira od skupine do skupine, ali ipak zamjećuju kako se brojka zapravo konstantno povećava (n=24; 44%).



Slika 6. Odnos broja djece razvedenih roditelja nekada i sada

U prethodnoj pedagoškoj godini (2021./2022.) odgojiteljice su unutar odgojnih skupina u kojima su radile imale prosječno 2.4 djeteta razvedenih roditelja (SD \pm 0.5). Minimalni prijavljeni broj djece je 1, a maksimalni 5 (Tablica 7).

Tablica 7. Broj djece razvedenih roditelja u skupini u pedagoškoj godini 2021./2022.

| Broj djece razvedenih roditelja | n | % | min | max | M | SD |
|---------------------------------|----|-----|-----|-----|-----|-----------|
| | 54 | 100 | 1 | 5 | 2.4 | \pm 0.5 |

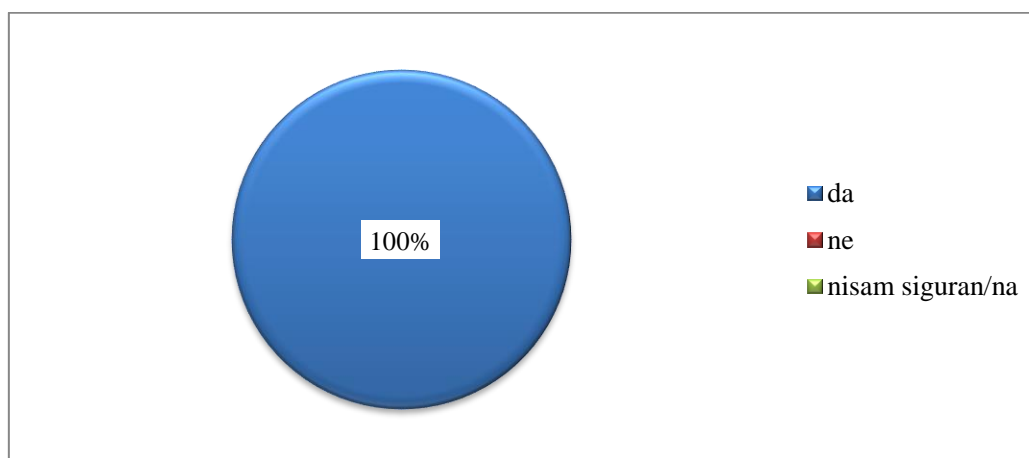
U sljedećem pitanju odgojiteljice su zamoljene da se izjasne jesu li tijekom prethodne pedagoške godine imale ijedan slučaj razvoda do kojeg je došlo u tijeku pedagoške godine te kako su saznale za razvod. Odnosno, jesu li iz ponašanja djeteta zamijetile promjene koje su pobudile sumnju u razvod roditelja ili su pak za razvod saznale od samih roditelja (Tablica 8).

Tablica 8. Broj djece čiji su roditelji bili u tijeku razvoda u prethodnoj pedagoškoj godini i načini saznanja o razvodu od strane odgojitelja

| | n | % | Broj djece |
|--|--|-------|------------|
| | 7 | 12,96 | 8 |
| Prijavljeni načini saznanja o razvodu roditelja djece | | | |
| Odgojiteljica 1: | <i>Dječak koji je inače hiperaktivan, počeo se ponašati sasvim suprotno. Postao je plačljiv, odgurivao je svakog tko bi mu se približio, nije htio razgovarati. Kada sam ovo podijelila s tatom, tada sam zapravo saznala da su roditelji pred razvodom, a dijete je za to saznalo nekoliko dana ranije.</i> | | |
| Odgojiteljica 2: | <i>Riječ je o četverogodišnjem dječaku s kojim sam radila i godinu ranije i koji je bio ljubazan, miran i iznimno druželjubiv. S početkom prošle pedagoške godine, već pri prvoj pojavi u vrtiću ponašao se čudno. Nije uopće pozdravio svoje prijatelje, stajao je</i> | | |

| | |
|-------------------------|---|
| | <i>postrance i izgledao kao da mu je sve dosadno. Ipak, nisam posumnjala na razvod, smatrala sam da je možda riječ o novoj fazi u odrastanju i činjenici da se svi skupa nismo družili neko vrijeme, u ljetnoj pauzi. Baka je ta koja me je obavijestila o razvodu roditelja jedno jutro pri dolasku djeteta u vrtić. Tada sam shvatila razloge njegovog ponašanja.</i> |
| Odgojiteljica 3: | <i>Bio je to slučaj blizanki čija majka je rekla da se razvode, a djeca su sama bila voljna razgovarati sa mnom i podijeliti svoje strahove kako se boje da tatu više nikada neće vidjeti i slično.</i> |
| Odgojiteljica 4: | <i>Riječ je o djevojčici na kojoj se nije moglo primijetiti apsolutno ništa, a za razvod sam saznala kada su oba roditelja došla po dijete nakon vrtića i obavijestila me.</i> |
| Odgojiteljica 5: | <i>Djevojčica s kojom sam radila dvije godine, sredinom prethodne pedagoške godine počela je plakati bez povoda i požalila se kako se mama i tata svađaju i viču i na nju. Nekoliko dana poslije saznala sam da su se roditelji odlučili razvesti.</i> |
| Odgojiteljica 6: | <i>Majka djeteta me je kontaktirala telefonski i obavijestila kako dijete neće neko vrijeme dolaziti u vrtić jer s majkom seli iz obiteljske kuće. Međutim, dijete se nikada nije vratilo. Promijenili su i vrtić.</i> |
| Odgojiteljica 7: | <i>Dosta mirna i povučena djevojčica nekoliko dana za redom imala je histerične ispade prilikom igre s vršnjacima i nije ju se moglo smiriti. Zatim mi je njezina vršnjakinja i susjeda šapnula da je mama odselila od nje i tate.</i> |

Od ukupno 54 odgojiteljice koje su sudjelovale u istraživanju, njih 7 (12,96%) u prethodnoj pedagoškoj godini susrelo se sa slučajem razvoda roditelja za vrijeme trajanja pedagoške godine. Riječ je o ukupno 8 djece, a odgojiteljice su za razvod saznale na različite načine, što je vidljivo iz njihovih izjava priloženih u Tablici 8. Kod ukupno 4 od 8 djece odgojiteljica je zamijetila promjene u ponašanju (plač, histerični ispadi, povučенost, antisocijalno ponašanje) prije samog saznanja o razvodu roditelja, dok se na pojedinoj djeci (većinom ženskoj) ništa unaprijed nije dalo naslutiti.



Slika 7. Postoje li razlike u ponašanju, emocionalnom stanju ili komunikaciji djece razvedenih roditelja u odnosu na ostalu djecu

Posljednje pitanje, prije prelaska na skalu procjene djece, odgojiteljice su zatražene da se izjasne jesu li zamijetile nekakve razlike u ponašanju, emocionalnom stanju ili komunikaciji djece razvedenih roditelja u odnosu na ostalu djecu, odnosno djecu iz cjelovitih obitelji (Slika 7). Sve odgojiteljice na ovo su pitanje odgovorile potvrdno (n=54; 100%).

U Tablici 9 prikazana je usporedba djece iz razvedenih roditelja s djecom iz cjelovitih obitelji unutar skale procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti koja se sastoji od ukupno 40 varijabli. Radi lakše interpretacije, rezultati su prikazani kroz srednje vrijednosti (M), standardnu devijaciju (SD) i razliku između srednjih vrijednosti (M diff). P vrijednost u tablici izražena je zvjezdicama, gdje je $p \leq .01^*$ (postojana, ali niska statistička razlika među skupinama); $p \leq .001^{**}$ (umjerena statistička razlika); $p \leq .0001^{***}$ (visoka statistička razlika među skupinama).

Tablica 9. Skala procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti kod djece iz cjelovitih obitelji i djece razvedenih roditelja

| Varijable | Djeca iz cjelovitih obitelji (M ± SD) | Djeca razvedenih roditelja (M ± SD) | M diff (p*) |
|--|---------------------------------------|-------------------------------------|-------------|
| Igra s vršnjacima | | | |
| Ne voli dijeliti igračke | 0.57 ± 0.68 | 1.07 ± 0.76 | .50*** |
| Često upada u konflikte s vršnjacima tijekom igre | 0.26 ± 0.50 | 1.13 ± 0.69 | .86*** |
| Sam/a postavlja vlastita pravila u igri | 0.40 ± 0.22 | 0.33 ± 0.38 | .07 |
| Često se igra samostalno | 0.50 ± 0.62 | 1.31 ± 0.68 | .82*** |
| Prilikom igre često je ozbiljan/na (kao odrasla osoba) | 0.08 ± 0.32 | 0.45 ± 0.71 | .37** |
| Emocionalno stanje | | | |
| Često je mislima odsutan/na | 0.28 ± 0.31 | 0.49 ± 0.23 | .20* |
| Rijetko se smije | 0.20 ± 0.50 | 0.31 ± 0.66 | .11 |
| Općenito je pesimističan/na i nezadovoljan/na | 0.16 ± 0.51 | 1.18 ± 0.91 | 1.01*** |
| Često plakanje | 0.19 ± 0.24 | 0.30 ± 0.61 | .20* |
| Uočljiva prisutnost nervoze i tjeskobe | 0.32 ± 0.50 | 0.66 ± 0.39 | .33** |
| Dijete je strašljivo | 0.08 ± 0.32 | 0.12 ± 0.40 | .03 |
| Uočljive česte promjene raspoloženja | 0.17 ± 0.49 | 1.13 ± 0.68 | .95*** |
| Lako mu/joj je povrijediti osjećaje | 0.29 ± 0.53 | 1.01 ± 0.67 | .72*** |
| Neprimjerena ponašanja i fizičko ispoljavanje emocionalnih stanja | | | |
| Ima bijesne/agresivne ispade | 0.15 ± 0.44 | 0.79 ± 0.50 | .50*** |
| Ima velikih problema prilikom odvajanja od roditelja | 0.36 ± 0.63 | 0.67 ± 0.50 | .30** |
| Uništava stvari i predmete | 0.19 ± 0.49 | 0.29 ± 0.50 | .09 |
| Udara druge | 0.11 ± 0.37 | 0.39 ± 0.50 | .27** |
| Piški u krevet/sisa prst kada je to neprilagođeno za njegovu/njezinu dob | 0.09 ± 0.55 | 0.33 ± 0.50 | .23** |
| Nedostatak energije u igri i izvršavanju zadataka | 0.23 ± 0.48 | 0.28 ± 0.50 | .04 |
| Često prijavljuje bol i mučnine | 0.10 ± 0.41 | 0.89 ± 0.50 | .78*** |
| Često je umoran/na | 0.18 ± 0.71 | 0.25 ± 0.50 | .05 |
| Često odbija jesti | 0.37 ± 0.29 | 0.47 ± 0.50 | .09 |
| Često izbiva iz vrtića | 0.32 ± 0.62 | 0.51 ± 0.50 | .18* |

| Ponašanja povezana s privlačenjem pažnje | | | |
|---|---------------|----------------------|----------|
| Vrišti ili na drugi način izražava nezadovoljstvo kad ne dobije što želi | 0.13 ± 0.47 | 0.72 ± 0.77 | .58*** |
| Često traži pohvalu za sve što uradi | 1.01 ± 0.69 | 1.32 ± 0.39 | .30** |
| Sklon/a zahtijevanju da ga/ju odgojitelj hrani/mazi/tješi | 0.41 ± 0.62 | 0.66 ± 0.52 | .24** |
| Uznemiri se svaki puta kad dođe do promjene rutina | 0.29 ± 0.37 | 0.32 ± 0.57 | .02 |
| Vidljiv nedostatak ljubavi | 0.33 ± 0.43 | 0.55 ± 0.32 | .21** |
| Komunikacija s vršnjacima i odraslim osobama | | | |
| Ima problema u slaganju s vršnjacima | 0.09 ± 0.75 | 0.63 ± 0.66 | .53*** |
| Ima tek mali krug vršnjaka s kojima se voli družiti | 0.31 ± 0.45 | 0.47 ± 0.32 | .15* |
| Druga djeca ga/ju ne vole baš | 0.12 ± 0.48 | 0.21 ± 0.28 | .08 |
| Često se svađa | 0.27 ± 0.69 | 0.61 ± 0.56 | .33** |
| Odbija razgovarati o razvodu s bilo kime | - | 1.39 ± 0.52 | - |
| Svima je ispričao/la da se roditelji razvode | - | 0.26 ± 0.68 | - |
| Vjeruje da će se mama i tata pomiriti | - | 1.12 ± 0.54 | - |
| Prilikom komunikacije često se koristi igranjem uloga (imitira roditelje) | 0.67 ± 0.52 | 0.98 ± 0.40 | .30** |
| Teško komunicira i otvara se po pitanju svojih emocija povezanih s razvodom | - | 1.43 ± 0.61 | - |
| Koristi neprimjeren riječnik prilikom razgovora s vršnjacima | 0.34 ± 0.50 | 0.39 ± 0.72 | .04 |
| Često kroz igru ili razgovor spominje roditelja koji ne živi s djetetom u istom kućanstvu | - | 0.91 ± 0.33 | - |
| Rado priča o aktivnostima koje je proveo s jednim ili drugim roditeljem tijekom vikenda ili drugim danima | - | 0.45 ± 0.52 | - |
| M ukupno (34 / 40 varijabli): | 9.57/- | 21.00 / 26.56 | - |

p ≤ .01 *; p ≤ .001 **; p ≤ .0001 ***

Prilikom statističke analize podataka odgovorima su dodijeljene numeričke vrijednosti, pa tako odgovor "Nikad" ima vrijednost 0, "Često" vrijednost 1, a "Uvijek" vrijednost 2, iz čega proizlazi kako je srednja vrijednost distribucije rezultata M=1. Pogledaju li se rezultati procjene za djecu iz cjelovitih obitelji, vidljivo je kako se većina srednjih vrijednosti kreće između M=0.08 i M=1.01, dok se rezultati za djecu razvedenih roditelja kreću između M=0.11 i M=1.43. Ukupan rezultat zbroja srednjih vrijednosti u promatrane 34 varijable značajno se razlikuje među skupinama. Naime, djeca iz cjelovitih obitelji ukupno su zabilježila M=9.57, a djeca razvedenih roditelja M=21.00, što je za 2,19 puta veći zbog ukupnih srednjih vrijednosti. Ukoliko se ovome pridoda preostalih 6 varijabli koje su vrijedile samo za djecu razvedenih roditelja, ukupan M rezultat se povećava na 26.56.

Nadalje, od ukupno 34 istovjetne varijable procjene analizirane u pet kategorija (igra s vršnjacima, emocionalno stanje, neprimjeren ponašanja i fizičko ispoljavanje emocionalnih stanja, ponašanja usmjerena na privlačenje pažnje te komunikacija s vršnjacima i odraslim osobama) vidljivo je postojanje statističke razlike među skupinama u čak 24 od 34 varijable (70,58%). Najznačajnije razlike pritom su vidljive u kategoriji *Igra s vršnjacima* i

Emocionalno stanje, obzirom da u njima najveći broj varijabli ukazuje na visoku statističku razliku među skupinama ($p \leq .0001$).

Nakon što je ustanovljeno postojanje značajnih statističkih razlika među skupinama, u nastavku se provodi trofaktorska analiza varijance da bi se ustanovilo koje su karakteristike u ponašanju, socijalizaciji i komunikaciji najistaknutije kod djece razvedenih roditelja. No, prije provođenja same analize, potrebno je ustanoviti prikladnost podataka za analizu, što se provodi uz pomoć Kaiser-Meyer-Olkinovog (KMO) i Barlettovog testa (Tablica 10). U KMO testu vrijednosti između 0.00 i 0.49 smatraju se neprihvatljivima i pokazuju da uzorkovanje nije odgovarajuće. Dakle 0.5 uzima se kao najniža vrijednost pri kojoj se utvrđuje prikladnost podataka za daljnju analizu.

Tablica 10. Analiza prikladnosti podataka za provođenje trofaktorske analize varijance

| | | |
|--------------------------------------|------------|------------|
| Kaiser-Meyer-Olkin Test (KMO) | | .94 |
| Barlettov test sferičnosti | Chi-Square | 1949.536 |
| | df | 54 |
| | p | .000 |

Prema rezultatima iz Tablice 10, Barlettov test je pokazao signifikantnost ($p < .0001$), dok je KMO statistička vrijednost iznosila 0.94 ($p < .0001$). Ove indikacije opravdavaju korištenje trofaktorske analize varijance.

Trofaktorska analiza provedena je uključivanjem 40 izvornih čestica u analizu, iz čega se izdvojilo ukupno 17 čestica. Kriterij uključivanja je vrijednost ≥ 0.5 . Sve čestice s nižom vrijednošću odbačene su (23 čestice) i ne smatraju se statistički značajnima. Pregledom sadržaja čestica ekstrahiranih unutar pojedinog faktora, dodijeljeni su im prikladni nazivi. **Faktor 1: Antisocijalna ponašanja** sadrži pet čestica (1, 2, 4, 29, 33), **Faktor 2: Devijantna ponašanja**, sadrži tri čestice (14, 32, 24), a **Faktor 3: Emocionalni problemi uzrokovani razvodom**, sadrži najveći broj čestica – njih devet (8, 12, 13, 20, 25, 35, 36, 37, 39). U Tablici 11. prikazani su rezultati trofaktorske analize varijance. Svi faktori objašnjavaju ukupno 54,7% varijance unutar podataka. Faktor 1: Antisocijalna ponašanja, koji objašnjava 5,77% varijance, napunjen je česticama koje se odnose na izoliranost djece, neslaganje s vršnjacima, nevoljko dijeljenje igraćaka te odbijanje razgovora o razvodu. Faktor 2: Devijantna ponašanja sadrži čestice koje se odnose na agresivnost djece, svadljivost i verbalno ili fizičko izražavanje nezadovoljstva ukoliko dijete ne dobije što želi i objašnjava 4,42% varijance. Faktor 3: Emocionalni problemi uzrokovani razvodom, sadrži čitav niz

različitih čestica koje ukazuju na emocionalne probleme djece razvedenih roditelja. Tu su uključeni: pesimizam, promjene u raspoloženju, lako povrijeđivanje osjećaja, zatim nada u pomirbu roditelja, teškoće s komunikacijom i izražavanjem emocija povezanih s razvodom te često spominjanje roditelja s kojim dijete više ne živi u istom kućanstvu. Faktor 3 objašnjava 44,52% varijance.

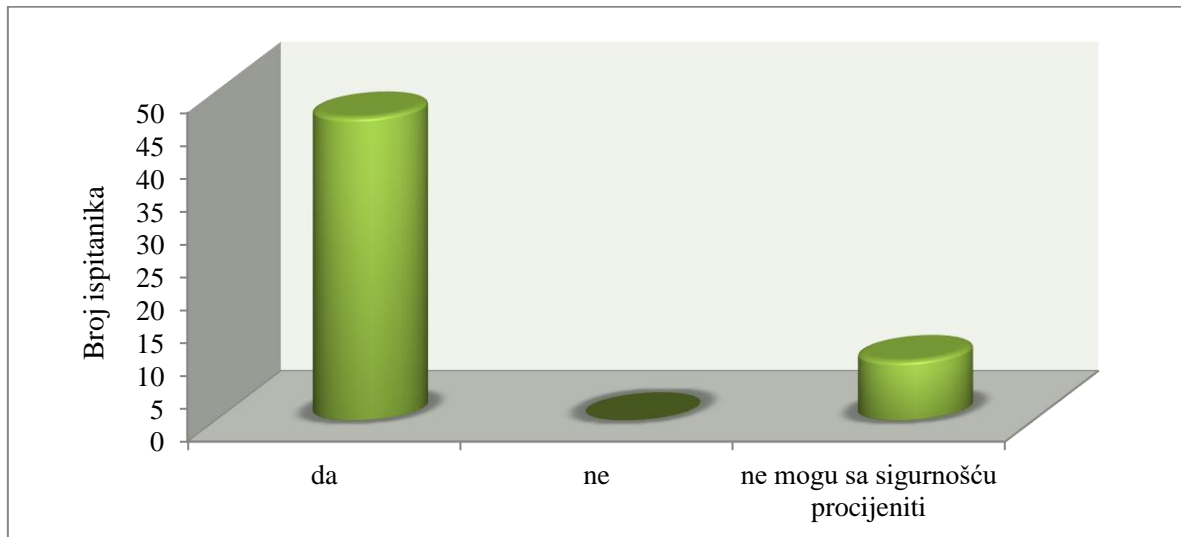
Tablica 11. Rezultati trofaktorske analize varijance

| Punjene čestica | Faktor 1 | Faktor 2 | Faktor 3 |
|---|----------|----------|----------|
| FAKTOR 1: ANTISOCIJALNA PONAŠANJA | | | |
| 1. Ne voli dijeliti igračke | .649 | | |
| 2. Često upada u konflikte s vršnjacima tijekom igre | .643 | | |
| 4. Često se igra samostalno | .630 | | |
| 29. Ima problema u slaganju s vršnjacima | .573 | | |
| 33. Odbija razgovarati o razvodu s bilo kime | .761 | | |
| FAKTOR 2: DEVIJANTNA PONAŠANJA | | | |
| 14. Ima bijesne/agresivne ispade | | .652 | |
| 32. Često se svađa | | .501 | |
| 24. Vrišti ili na drugi način izražava nezadovoljstvo kad ne dobije što želi | | .590 | |
| FAKTOR 3: EMOCIONALNI PROBLEMI UZORKOVANI RAZVODOM | | | |
| 8. Općenito je pesimističan/na i nezadovoljan/na | | | .565 |
| 12. Uočljive česte promjene raspoloženja | | | .501 |
| 13. Lako mu/joj je povrijediti osjećaje | | | .621 |
| 20. Često prijavljuje bol i mučnine | | | .690 |
| 25. Često traži pohvalu za sve što uradi | | | .621 |
| 35. Vjeruje da će se mama i tata pomiriti | | | .630 |
| 36. Prilikom komunikacije često se koristi igranjem uloga (imitira roditelje) | | | .546 |
| 37. Teško komunicira i otvara se po pitanju svojih emocija povezanih s razvodom | | | .587 |
| 39. Često kroz igru ili razgovor spominje roditelja koji ne živi s djetetom u istom kućanstvu | | | .608 |

Tablica 12. Provjera unutarnje konzistencije faktora posredstvom Cronbach alfa koeficijenta

| Faktori | Cronbach alfa koeficijent α | Broj čestica unutar faktora |
|--|------------------------------------|-----------------------------|
| F1 + F2 + F3 | .957 | 17 |
| F1: Antisocijalna ponašanja | .891 | 5 |
| F2: Devijantna ponašanja | .776 | 3 |
| F3: Emocionalni problemi uzrokovani razvodom | .944 | 9 |

Faktorska analiza potom je provjerena posredstvom Cronbach alfa koeficijenta kako bi se utvrdilo postojanje unutarnje konzistencije između tri faktora. Alfa (α) za sve čestice iznosi $\alpha = 0.957$. Za pet čestica u faktoru 1, alfa iznosi $\alpha = 0.944$. Za tri čestice u faktoru 2, $\alpha = 0.776$ i za devet čestica u faktoru 3, $\alpha = .944$. Cronbachova alfa statistika za sve stavke može se pronaći u Tablici 12.



Slika 8. Postojanje razlika među djecom s obzirom na razinu sukoba i konfliktnih situacija koje su se u obitelji odvijale prije i tijekom razvoda

Nakon što su utvrđene najčešće karakteristike djece razvedenih roditelja, prelazi se na interpretaciju četvrtog dijela anketnog upitnika, koji se odnosi na procjenu učinka razvoda na djecu iz visokokonfliktnih u odnosu na djecu iz niskokonfliktnih obitelji (Slika 8). Od ukupno 54 odgojiteljice, 46 (85,18%) ih je potvrdilo postojanje razlika u ponašanju, socijalizaciji i komunikaciji među djecom s obzirom na razinu sukoba i konfliktnih situacija koje su se u njihovim obiteljima odvijale prije i tijekom razvoda roditelja. Preostalih 9 odgojiteljica tvrdi kako to ne može sa sigurnošću procijeniti. Zanimljivo je primijetiti kako nitko nije istaknuo da razlike ne postoje.

Sljedeće pitanje postavljeno je s ciljem utvrđivanja koja od navedenih skupina djece teže, odnosno lakše podnosi razvod roditelja. Odgojiteljice su izvršile procjenu za obje skupine temeljem varijabli prikazanih u Tablici 13, na način da su označavale onu skupinu djece na koju se određena varijabla češće odnosi. Pritom su skupine podijeljene na djecu koja dolaze iz niskokonfliktnih brakova (tijekom trajanja braka i prilikom njegovog okončanja nije bilo velikih sukoba i incidenata među roditeljima) i djecu iz visokokonfliktnih brakova (svađe, konflikti i incidenti bili su prisutni tijekom trajanja braka, za vrijeme i nakon razvoda).

Tablica 13. Usporedba prilagodbe razvodu roditelja kod djece iz niskokonfliktnih brakova u odnosu na djecu iz visokokonfliktnih brakova

| Varijable | Djeca iz niskokonfliktnih brakova | | Djeca iz visokokonfliktnih brakova | | Podjednako primjenjivo | |
|---|-----------------------------------|-------|------------------------------------|-------|------------------------|-------|
| | Frekv. | % | Frekv. | % | Frekv. | % |
| Zamijećena viša razina tuge, depresije i tjeskobe | 37 | 68,51 | 2 | 3,70 | 15 | 27,77 |
| Veće teškoće u socijalizaciji | 14 | 25,92 | 12 | 22,22 | 28 | 51,85 |
| Veća izoliranost | 33 | 61,11 | 13 | 24,07 | 8 | 14,81 |
| Više razine agresivnosti i sukoba s vršnjacima | 27 | 50,00 | 18 | 33,33 | 9 | 16,67 |
| Teže komuniciranje o razvodu | 41 | 75,92 | 4 | 7,40 | 9 | 16,67 |
| Veća patnja zbog razvoda roditelja | 43 | 79,63 | 3 | 5,56 | 8 | 14,81 |
| Brža prilagodba novonastalim promjenama (razvod i odvojeno življenje) | 10 | 18,51 | 39 | 72,22 | 6 | 11,11 |

Djeca iz niskokonfliktnih brakova općenito imaju većih problema s prilagodbom razvodu roditelja od djece iz visokokonfliktnih brakova, što iskazuju na različite načine. Kod njih je zamijećena viša razina tuge, depresije i tjeskobe (n=37; 68,51%), veća izoliranost (n=33; 61,11%), češće se sukobljavaju s vršnjacima i agresivniji su (n=27; 50%), teže im je komunicirati o razvodu (n=41; 75,92%) i na njima je vidljiva veća patnja zbog razvoda roditelja (n=43; 79,63%). S druge strane, odgojiteljice su primijetile kako se djeca iz visokokonfliktnih obitelji značajno brže prilagođavaju razvodu i odvojenom življenju (n=39; 72,22%). Samo kod varijable povezane s teškoćama u socijalizaciji, odgojiteljice su istaknule da je ista podjednako primjenjiva na obje skupine djece (n=28; 51,85%).

Tablica 14. Razlike između djece razvedenih roditelja s obzirom na spol

| Varijable | Djevojčice | | Dječaci | | Podjednako primjenjivo | |
|--|------------|-------|---------|-------|------------------------|-------|
| | Frekv. | % | Frekv. | % | Frekv. | % |
| Češće razgovaraju s odgojiteljem o svojim osjećajima povezanim s razvodom | 12 | 22,22 | 18 | 33,33 | 24 | 44,44 |
| Imaju veći raspon promjena raspoloženja | 17 | 31,48 | 19 | 35,18 | 18 | 33,33 |
| Skloniji neprimjerenim ponašanjima (sukobi, svađe) | 5 | 9,26 | 39 | 72,22 | 10 | 18,52 |
| Skloniji plakanju i razdražljivosti | 17 | 31,48 | 16 | 29,63 | 21 | 38,89 |
| Općenito niži lokus kontrole | 9 | 6,67 | 27 | 50,00 | 18 | 33,33 |
| Teže se socijaliziraju | 25 | 46,29 | 23 | 42,59 | 6 | 11,11 |
| Češće prisutne negativne misli i ideje | 19 | 35,18 | 14 | 25,92 | 21 | 38,89 |
| Češće uočljiva regresija (vraćanje ponašanjima koje je dijete preraslo; npr. sisanje palca, mokrenje u krevet..) | 13 | 24,07 | 16 | 29,63 | 25 | 46,29 |

U posljednjem pitanju odgojiteljice su na jednak način vršile procjenu, međutim, ovaj put s ciljem uočavanja razlika u ponašanju, socijalizaciji i komuniciranju između dječaka i djevojčica (Tablica 14). Rezultati pokazuju kako se djevojčice čiji su roditelji razvedeni teže socijaliziraju (n=46,29%), a dječaci su skloniji neprimjerenim ponašanjima (n=39; 72,22%) i imaju niži lokus kontrole (n=27; 50%). Kod preostalih pet varijabli nisu uočene veće razlike u distribuciji rezultata ili su ih odgojitelji već označili kao podjednako primjenjive, na dječake i djevojčice.

5.5. Ograničenja istraživanja

Jedno od ograničenja ovog istraživanja proizlazi iz veličine uzorka. Naime, na anketni upitnik pristigla su ukupno 54 odgovora. Međutim, obzirom na postavljene uvjete za sudjelovanje u istraživanju, isto se ne može smatrati značajnim ograničenjem jer su na odgovaranje pozvani/e samo odgojitelji/ce koji/e u ovom zanimanju rade 10 i više godina, što je značajno umanjilo potencijalnu veličinu uzorka. Drugo ograničenje odnosi se na konstrukciju pitanja i činjenicu da je anketni upitnik polustrukturiran što većinom ne ostavlja mjesta za detaljnija objašnjenja stavova i iskustava odgojitelja o temi. Stoga se za buduća istraživanja preporučuje, uz anketni upitnik, provesti i dubinski intervju ili fokus grupu s nekoliko odgojiteljica. Na taj način stekao bi se dubinski uvid u problematiku teme, a većina ovdje navedenih odgovora mogla bi biti popraćena i primjerima iz prakse.

6. Rasprava

Nakon provedene analize prikupljenih podataka, u ovom dijelu rada prilažu se odgovori na istraživačka pitanja redom kojim su postavljena.

IP. 1. Postoje li razlike u ponašanju, socijalnoj interakciji i komunikaciji između djece razvedenih roditelja i djece iz cjelovitih obitelji? Usporedbom ukupno 34 varijable ustanovljeno je postojanje značajne statističke razlike među skupinama kod 24 varijable. Najveće razlike uočljive su prilikom igre s vršnjacima. Naime, ispostavilo se kako djeca razvedenih roditelja nerado dijele igračke, češće se igraju samostalno i često upadaju u konflikte s vršnjacima tijekom igre. Ovi su nalazi ujedno istovjetni nalazima iz istraživanja koje su proveli Hetherington, Cox i Cox (1979, prema Demo i Acock, 1988), čiji su rezultati pokazali kako djeca iz razvedenih obitelji imaju drugačije obrasce ponašanja prilikom igre od djece koja žive u cjelovitim obiteljima. Ponašaju se ozbiljnije i antisocijalno. Nisu spremni dijeliti igračke i često se igraju samostalno te teško funkcioniraju u timskoj igri. Nadalje, u ovom istraživanju otkriveno je i kako su djeca razvedenih roditelja većinom pesimistična i nezadovoljna i kod njih su uočljive česte promjene raspoloženja. Strohchein (2005) je također istaknula veću prisutnost anksioznosti i depresije u usporedbi s drugom djecom. Skala procjene ukazala je i na različita neprimjerena ponašanja i fizičko ispoljavanje emocionalnih stanja. Djeca razvedenih roditelja imaju češće ispade bijesa i agresije, udaraju druge, češće pokazuju različite oblike regresije i češće izbijaju iz vrtića. Pokazalo se kako u velikom broju slučajeva prijavljuju i bolove i mučnine (bez valjane liječničke dijagnoze). Ovi ishodi istraživanja još jednom se poklapaju s prethodnim istraživanjima. Primjerice, Babalis i sur. (2014) slična su ponašanja uočili među predškolicima u Grčkoj. Izuzev toga, djeca razvedenih roditelja češće se svađaju te vrište ili na drugi način iskazuju nezadovoljstvo ukoliko ne dobiju što žele.

IP. 2. Koje su najznačajnije karakteristike djece razvedenih roditelja? Provedbom trofaktorske analize varijance unutar tri faktora ekstrahirano je 17 statistički značajnih čestica (karakteristika). Faktori su nazvani prema obilježjima čestica kojima su punjeni. Pod Faktorom 1, nazvanim Antisocijalna ponašanja, izvojene su tri čestice koje se odnose na izoliranost djece tijekom igre s vršnjacima, potom čestica koja ukazuje kako se ova djeca općenito lošije slažu s vršnjacima te da odbijaju s bilo kim razgovarati o razvodu roditelja. Unutar Faktora 2: Devijantna ponašanja, nalaze se karakteristike poput agresivnosti, čestog svađanja i izražavanja ljutnje kad dijete ne dobije što želi. Posljednji faktor odnosi se na karakteristike koje upućuju na emocionalne probleme povezane s razvodom. Ovdje su

uključeni pesimizam, nezadovoljstvo, česte promjene raspoloženja, lako povrijeđivanje osjećaja te prijavljivanje boli i mučnina u truhu. Pod ovim faktorom sadržane su i čestice usmjerene na komunikaciju djece razvedenih roditelja, a uključuju vjerovanje u pomirbu roditelja, imitiranje roditelja tijekom komunikacije s vršnjacima (igranje uloga), teško otvaranje po pitanju emocija povezanih s razvodom i često spominjanje roditelja koji s djetetom više ne živi u istom kućanstvu.

IP. 3. Kakve utjecaje na djecu nakon razvoda roditelja imaju prethodni sukobi u obitelji, s obzirom na njihovu učestalost? Obzirom da su ranija istraživanja dokazala kako razvod roditelja ima manje negativnih utjecaja na djecu iz visokokonfliktnih brakova u usporedbi s djecom iz visokokonfliktnih brakova (Grych i Finchman, 1994; Amato, Loomis i Booth, 1995; Cao, Fine i Zhou, 2022), slično istraživanje je provedeno i u ovom radu. Rezultati u potpunosti potvrđuju dokaze iz ranijih studija. Pokazalo se da su djeca iz niskokonfliktnih brakova tužnija i depresivnija, češće upadaju u konflikte s vršnjacima, teže komuniciraju o razvodu i općenito ga teže prihvaćaju. Može se pretpostaviti da su djeca iz visokokonfliktnih brakova dugo vremena živjela u negativnoj atmosferi ispunjenoj sukobima, a zbog vlastitog lošeg psihičkog stanja, roditelji nisu imali ni vremena ni volje posvetiti im se. Razvod je zapravo blagotvorno djelovao na ovu djecu jer je s razvodom došlo i fizičko razdvajanje roditelja pa su se samim tim smanjili i sukobi. Razvod je u ovom slučaju, kako ističu Cao, Fine i Zhou (2022), pozitivan izbor roditelja i veliko olakšanje za dijete.

IP. 4. Postoje li razlike u ponašanju i komunikaciji između dječaka i djevojčica čiji su roditelji razvedeni? Ranija istraživanja (Babalis i sur., 2014; Guidubaldi i Perry, 1985, prema Demo i Acock, 1988) ustanovila su kako djevojčice ukazuju na manju količinu frustracije razvodom i općenito imaju veći lokus unutarnje kontrole te da su dječaci skloniji neprimjerenim ponašanjima. Istraživanje u ovom radu uspoređivalo je osam varijabli (komunikacija o emocijama, promjene raspoloženja, neprimjereni ponašanja, plakanje i razdražljivost, lokus kontrole, stupanj socijalizacije, prisutnost negativnih misli i ideja, regresija), a značajne razlike pokazale su se samo kod tri varijable. Naime, ustanovljeno je da se djevojčice teže socijaliziraju, a dječaci imaju niži lokus kontrole i skloniji su neprimjerenim ponašanjima (sukobima i svađama), čime se zapravo potvrđuje istovjetnost rezultata s ishodima prethodnih istraživanja.

7. Zaključak

Moguće je iznijeti zaključak kako se većina rezultata u ovom istraživanju zapravo poklapa s rezultatima prethodnih studija, obzirom da su kod svih identificirana antisocijalna i devijantna ponašanja te negativne emocionalne posljedice razvoda. Međutim, prednost ovog, u odnosu na ostala istraživanja jest u objedinjavanju brojnih elemenata unutar jedne studije. Ranije prikazane studije orijentirane su na jednu ili dvije teme. Primjerice, vrše isključivo procjenu ponašanja djece razvedenih roditelja ili se bave isključivo usporedbom djece iz viskokonfliktnih i niskokonfliktnih brakova. Za razliku od toga, ova studija nudi tri temeljne usporedbe. U prvom redu uspoređuje bihevioralne, socijalne i komunikacijske karakteristike između djece razvedenih roditelja i djece iz cjelovitih obitelji. Potom se orijentira isključivo na djecu razvedenih roditelja, na način da ispituje spolne razlike te razlike između djece s obzirom na stupanj prethodnog konflikta u obitelji. Na ovaj način nudi se šira slika o utjecaju razvoda roditelja na djecu rane i predškolske dobi.

Premda su rezultati provedene analize dali značajan uvid u bihevioralne, socijalne i komunikacijske karakteristike djece razvedenih roditelja, prijedlog za buduća istraživanja odnosi se na povećanje uzorka istraživanja. Izuzev toga, u ovom istraživanju analizirana su mišljenja, stavovi i iskustva odgojiteljica koje, nakon roditelja i šire obitelji, najviše vremena provode s djecom i najbolje uočavaju promjene u njihovom razvoju i ponašanju. Isto istraživanje valjalo bi provesti i na roditeljima djece te u njega uključiti i dodatna pitanja koja se odnose na funkcioniranje obitelji prije razvoda, njihove komunikacijske obrasce i roditeljske stilove koji su primjenjeni u odgoju djece. Na taj način stekao bi se bolji uvid u prethodne karakteristike obitelji iz kojih djeca dolaze, a potom bi se mogla provesti relevantna usporedba i različitih drugih elemenata poput, primjerice, utjecaja pojedinog roditeljskog stila i stupnja emocionalne privrženosti djece roditeljima na prihvaćanje razvoda, utjecaj komunikacije s djetetom o razvodu na smanjenje negativnih utjecaja na djetetove emocije i ponašanja i slično.

Sažetak

Razvod, jedan od najvećih izazova današnjice, nedvojbeno negativno utječe na sve članove, kako uže, tako i šire obitelji. No, ukoliko se razvode parovi s djecom, negativni učinci još su i veći, bilo da se radi o tek rođenom djetetu, predškolcu ili tinejdžeru. Razvod na svako dijete ima individualan učinak, međutim, ipak postoje pojedine bihevioralne, socijalne i komunikacijske karakteristike koje povezuju svu djecu razvedenih roditelja. Stoga je istraživanje u ovom radu provedeno s ciljem njihove identifikacije. Istraživanje je provedeno u razdoblju od 15.11.2022. do 04.12.2022. godine na 54 odgojiteljice koje imaju najmanje 10 godina radnog iskustva u struci. Rezultati upućuju na brojne negativne učinke razvoda roditelja na djecu rani i predškolske dobi, a očituju se kroz antisocijalna ponašanja zamijećena u igri s vršnjacima, potom devijantna ponašanja poput svađe, sukobljavanja i agresivnih ispada te kroz pesimizam, promjene raspoloženja i prijavljivanje boli i mučnina bez valjane liječničke dijagnoze. Također se pokazalo kako djeca razvedenih roditelja većinom odbijaju komunicirati o razvodu, kako s vršnjacima, tako i s odgojiteljima, skloni su često spominjati roditelja koji s njima više ne stanuje u istom kućanstvu i imitirati svoje roditelje u igri i komunikaciji s drugom djecom. Još jedan značajan nalaz leži u činjenici da djeca koja dolaze iz visokokonfliktnih brakova imaju manje negativne posljedice razvoda i lakše o njemu komuniciraju nego djeca iz niskokonfliktnih brakova.

Ključne riječi: *djeca razvedenih roditelja, ponašanje, komunikacija, socijalizacija*

Summary

Divorce, one of the biggest challenges today, undoubtedly has a negative effect on all family members, both immediate and extended families. However, if couples with children divorce, the negative effects are even larger, whether it is a newborn child, a preschooler or a teenager. Divorce has an individual effect on each child, however, there are certain behavioral, social and communication characteristics that connect all children of divorced parents. Therefore, the research in this thesis was carried out with the aim of their identification. The research was conducted in the period from October 14, 2022. until October 20, 2022. on 54 preschool educators who have at least 10 years of professional experience. The results point to numerous negative effects of parental divorce on children of early and preschool age. Those are manifested through antisocial behaviors observed in play with peers, deviant behaviors such as arguments, confrontations and aggressive outbursts, and through pessimism, mood changes and reports of pain and nausea without a valid medical diagnoses. It was also shown that the children of divorced parents mostly refuse to communicate about the divorce, both with peers and educators, they tend to often mention the parent who no longer lives in the same household with them and imitate their parents in play and communication with other children. Another significant finding lies in the fact that children from high-conflict marriages have less negative consequences of divorce and communicate about it more easily than children from low-conflict marriages.

Key words: *children of divorced parents, behavior, communication, socialization*

Literatura

1. Achenbach, T.M. i Ruffle, T.M. (2000). The Child Behavior Checklist and Related Forms for Assessing Behavioral/Emotional Problems and Competencies. *Pediatrics in Review* 21(1): 265-271.
2. Advokat Smart (2022). Global Divorce Statistics. <<https://www.advokatsmart.no/news/global-divorce-statistics>>, pristupljeno: 29. rujna 2022.
3. Allen Li, J.C. (2007). *The Kids Are OK: Divorce and Children's Behavior Problems*. RRAND Corporation. <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/2007/RAND_WR489.pdf>, pristupljeno: 13. listopada 2022.
4. Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family* 72(3): 650–666.
5. Amato, P.R. i Hohmann-Marriott, B. (2007). A comparison of high- and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family* 69: 621–638.
6. Amato, P.R., Loomis, L. i Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces* 73: 895–915.
7. Anderson, S. A. (1986). Cohesion, flexibility, and communication: A test of an Olson circumplex model. *Family Relations* 35: 289-293.
8. Appleyard, K. i Berlin, L.J. (2007). *Supporting Healthy Relationships Between Young Children and Their Parents: Lessons from Attachment Theory and Research*. Durham, North Carolina: Centre for Child and Family Policy, Duke University
9. Averdijk, M., Malti, T, Eisner, M. i Ribeaud, D. (2011). Parental Separation and Child Aggressive and Internalizing Behavior: An Event History Calendar Analysis. *Child Psychiatry of Human Deviation*. <<https://www.researchgate.net/publication/51736388>>, pristupljeno: 8. listopada 2022.
10. Aziza, N. (2020). Honing, Loving, and Nurturing: A Study of Mothers' Role in Family. *Martabat: Jurnal Perempuan dan Anak* 4(2): 251-266.
11. Babalis, T., Tsoli, K., Nikolopoulos, V. i Maniatis, P. (2014). The Effect of Divorce on School Performance and Behavior in Preschool Children in Greece: An Empirical Study of Teachers' Views. *Psychology* 5(1): 20-26.
12. Barbato, C.A., Graham, E.E. i Perse, E.M. (2003). Communicating in the Family: An Examination of the Relationship of Family Communication Climate and Interpersonal Communication Motives. *The Journal Of Family Communication* 3(3), 123-148.

13. Barnes, H.L. i Olson, D.H. (1985). Parent-adolescent communication and the circumplex model. *Child Development* 56: 438-447.
14. Behar, L. i Stringfield, S. (1974). *Manual for the Preschool Behavior questionnaire*. Durham: Learning Institute of North Carolina
15. Beier, L., Hofacker, D., Marchese E. i Rupp, M. (2011). *Family Structures & Family Forms – An Overview of Major Trends and Developments Working Report (April 2010)*. Bamberg, Munich: State Institute for Family Research at the University of Bamberg. <https://www.ag-familie.de/media/agfdoc/EF1_Family_Structures_Family_Forms.pdf>, pristupljeno 18. rujna 2022.
16. Bellon-Champel, L. i Varescon, I. (2017). Family and substances use in adolescence: Vulnerability and adaptation factors. *Environnement familial et consommation de substances psychoactives à l'adolescence: facteurs de vulnérabilité et d'adaptation* 175(4): 313-319.
17. Blum, R.W., Beuhring, T., Shew, M.L., Bearinger, L.H., Sieving, R.E. i Resnick, M.D. (2000). The effects of race/ethnicity, income and family structure on adolescent risk behaviours. *American Journal of Public Health* 90(12): 1879-1884.
18. Bretherton, I. (2010). Fathers in attachment theory and research: A review. *Early Child Development and Care* 180: 9–23.
19. Broadwell, L. (2022). Effects of Divorce on Children: An Age-by-Age Guide. *Parents*. <<https://www.parents.com/parenting/divorce/coping/age-by-age-guide-to-what-children-understand-about-divorce/>>, pristupljeno: 1. listopada 2022.
20. Bryazgunov, I.P., Mikhaylov, A.N. i Stolyarova, E.V. (2008). *Post-traumatic stress disorder among children and adolescents*. Moscow: Medpraktika
21. Butler, I., Scanlan, L., Robinson, M., Douglas, G. i Murch, M. (2003). *Divorcing Children Children's Experience of Their Parents' Divorce*. London, New York: Jessica Kingsley Publishers
22. Cao, H., Fine, M.A. i Zhou, N. (2022). The Divorce Process and Child Adaptation Trajectory Typology (DPCATT) Model: The Shaping Role of Predivorce and Postdivorce Interparental Conflict. *Clinical Child and Family Psychology Review* 25: 500–528.
23. Čotar Konrad, S. (2016). Family emotional expressiveness and family structure. *Psihologija* 49(4): 319-333.
24. Demo, D.H. i Acock, A.C. (1988). The impact of divorce on children. *Journal of Marriage and the Family* 50: 619-648.

25. Državni zavod za statistiku (2001). *Obitelji s djecom prema tipu obitelji i broju djece prema starosti, po županijama, Popis 2001.* <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H04_03_01/H04_03_01_RH.html>, pristupljeno: 27. rujna 2022.
26. Državni zavod za statistiku (2016). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.* <https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1583.pdf>, pristupljeno: 27. rujna 2022.
27. Državni zavod za statistiku (2017). *Hrvatska u brojkama 2017.* <<https://web.dzs.hr/arhiva.htm>> , pristupljeno: 27. rujna 2022.
28. Državni zavod za statistiku (2021). *Hrvatska u brojkama 2021.* <<https://web.dzs.hr/arhiva.htm>> , pristupljeno: 27. rujna 2022.
29. Erdamar, G. i Demirel, H. (2016). Job and Life Satisfaction of Teachers and the Conflicts They Experience at Work and at Home. *Journal of Education and Training Studies* 4(6): 164-175.
30. Fromme, A. (1969). *Sex and Marriage.* New York: Barnes and Noble Inc.
31. Gerhardt, S. (2004). *Why Love Matters: How Affection Shapes a Baby's Brain.* London, UK: Brunner-Routledge
32. Graham, J.E., Christian, L.M. i Kiecolt-Glaser, J.K. (2006). Stress, age, and immune function: Toward a lifespan approach. *Journal of Behavioral Medicine* 29(4): 389-400.
33. Grych, J. H. i Finchman, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment : A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin* 10(2): 267-294.
34. Haraven, T.K. (2000). *Families, History, and Social Change: Life-Course and Cross-Cultural Perspectives.* 1st edition. New York: Routledge
35. Help Guide International (2022). *Children and Divorce.* <<https://www.helpguide.org/articles/parenting-family/children-and-divorce.htm>>, pristupljeno: 5. listopada 2022.
36. Hetherington, E. M. i Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered.* Norton: University of Norton
37. Hodges, W.F., Wechsler, R. i Ballantine, C. (1979). Divorce and Preschool Child: Cumulative Stress. *Journal of Divorce* 3(1): 55-67.
38. Ilies, R., Wilson, K.S. i Wagner, D. T. (2009). The spillover of daily job satisfaction onto employees' family lives: The facilitating role of work–family integration. *Academy of Management Journal* 52(1): 87-102.

39. ILGA Europe (2022). *Update: The Rights of Rainbow Families in The EU*. <<https://www.ilga-europe.org/blog/update-the-rights-of-rainbow-families-in-the-eu/>>, pristupljeno: 18. rujna 2022.
40. Janković, J. (1994). Obitelj-društvo-obitelj. *Revija za socijalnu politiku* 1(3): 277-282.
41. Kashef, Z. (2022). How to tell your child you're getting divorced (ages 5 to 8). *Baby Center*. <https://www.babycenter.com/child/parenting-strategies/how-to-tell-your-child-youre-getting-divorced-ages-5-to-8_3657051>, pristupljeno 5. listopada 2022.
42. Kellerman, J. i Katz, E.R. (1978). Attitudes towards the Division of Child-rearing Responsibility. *Sex Roles* 4: 505-513.
43. Kelly, J. B. (2007). Children's living arrangements following separation and divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process* 46(1): 35–52.
44. Kranstuber Horstman, H., Hays, A. i Maliski, R. (2016). *Parent-Child Interaction*. Communication: Oxford Research Encyclopedias. Oxford: University Press
45. Legg, T.J. (2020). What's the Hardest Age for Children to See Their Parents Split? *Healthline*. <<https://www.healthline.com/health/childrens-health/worst-age-for-divorce-for-children>>, pristupljeno: 1. listopada 2022.
46. Levin, K.A. i Currie, C. (2010). Family structure, mother-child communication, father-child communication, and adolescent life satisfaction A cross-sectional multilevel analysis. *Health Education* 110(3): 152-168.
47. Madoxx, J.M. (2010). *Breaking Down the Walls: Divorce and the Effects it had on a Child's Communication in Relationships Outside of the Family*. Liberty University School of Communication. <<https://core.ac.uk/download/pdf/58825223.pdf>>, pristupljeno: 2.listopada 2022.
48. Marta, S.Y. (1996). *When Death or Divorce Occur: Helping Children Cope with Loss*. Educational Resources Information Center. <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED402023.pdf>>, pristupljeno: 2. listopada 2022.
49. Masselam, V.S., Marcus, R.F. i Stunkard, C.L. (1990). Parent-adolescent communication, family functioning, and school performance. *Family Therapy* 27(2): 177-189.
50. Morrison, D.R., Coiro, M.J. i Blumenthal, C. (1994). *Marital Disruption, Conflict, and The Well-Being of Children*. Miami, Florida: Child Trends, Inc. <<https://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2013/01/Marital-Disruption-Conflict-and-the-Well-Being-of-Children.pdf>>, pristupljeno: 7. listopada 2022.

51. Newton, R.P. (2008). *The Attachment Connection: Parenting a Secure and Confident Child Using the Science of Attachment Theory*. Oakland, California: New Harbinger Publications
52. Noor, N. (1999). Roles and Women's Well-being: Some Preliminary Findings from Malaysia. *Sex Roles* 41: 123-145
53. Nord, C., Brimhall, D. i West. J. (1997). *Fathers' involvement in their children's schools*. Washington, DC: National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education
54. *Obiteljski zakon* (NN, br. 103/15, 89/19, 47/20)
55. Olson, D.H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy* 22: 144–167.
56. Olson, D.H. (2011). *Circumplex Model of Marital & Family Systems*. St. Paul, Minnesota: University of Minnesota. <<https://www.uwagec.org/eruralfamilies/ERFLibrary/Readings/CircumplexModelOfMaritalAndFamilySystems.pdf>>, pristupljeno: 20. rujna 2022.
57. Panico, L. (2012). *Family structure and child health*. Doctorate thesis. London: University College London. <<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1344075/1/1344075.pdf>>, pristupljeno: 23. rujna 2022.
58. Perrone, K.M., Webb, L.K. i Jackson, Z.V. (2007). Relationship between parental attachment, work and family roles, and life satisfaction. *The Career Development Quarterly* 55(3): 237-248.
59. Pleck, J.H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. U: Lamb, M.E. (ed.), *The role of the father in child development* (str. 58– 93). Hoboken, NJ: Wiley
60. Riggs, B.A. i Tweedell, C.B. (2010). *Marriage and Family: A Christian Perspective*. 2nd Edition. Marion, Indiana: Triangle Publishing
61. Rodgers, B. i Pryor, J. (1998). *Divorce and Separation: The Outcomes for Children*. New York: Joseph Rowntree Foundation
62. Roseby, V. i Deutsch, R. (1985). Children of Separation and Divorce: Effects of a Social Role-Taking Group Intervention on Fourth and Fifth Graders. *Journal of Clinical Child Psychology* 14(1) 55-59.
63. Samani, S. (2010). Family types in the family process and content model. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 5:727–732.

64. Savezni okružni sud Australije (2021). *Parental conflict and its effect on children*. <<https://irp.cdn-website.com/58001ea0/files/uploaded/FACT%20SHEET%20-%20Parental%20Conflict%20and%20its%20Effect%20on%20Children.pdf>>, pristupljeno: 21. rujna 2022.
65. Savjetovalište Luka Ritz (2020). *Razvod- a gdje sam tu ja?* Priručnik za roditelje. Zagreb: Centar "Luka Ritz". <https://www.centar-lukaritz.hr/wp-content/uploads/2020/07/Razvod_priru%C4%8Dnik-za-roditelje-2.pdf>, pristupljeno 1. listopada 2022.
66. Schrodtt, P. (2005). Family communication schemata and the circumplex model of family functioning. *Western Journal of Communication* 69: 359-376.
67. Schrodtt, P. i Shimkowski, J. (2015). Family communication patterns and perceptions of coparental communication. *Communication Reports* 30(1): 1-12.
68. Sheldon, S. i Epstein, J. (2001). *Focus on math achievement: effects of family and community involvement*. Paper presented to the Annual Meeting of the American Sociological Association, Anaheim CA
69. Shulka, A. (2013). *A Critical Analysis of Definitions of Family in Literature and The Changes in The Nature Of Family Relationships in The Contexts of Urbanization And Industrialization*. Tata Institute of Social Sciences. <<https://www.researchgate.net/publication/271407628> >, pristupljeno 18. rujna 2022.
70. Siegel, D.J. (1999). *The Developing Mind: Toward a Neurobiology of Interpersonal Experience*. New York: The Guilford Press
71. Stacey, J. (1996). *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. Boston: Beacon Press
72. Statista (2022). *Number of divorces in the European Union in 2020, by country*. <<https://www.statista.com/statistics/612245/divorces-in-european-countries/>>, pristupljeno: 29. rujna 2022.
73. Strohschein, L. (2005). Parental divorce and child mental health trajectories. *Journal of Marriage and Family* 67: 1286–1300.
74. The Free Dictionary (2010). *Parenting*. <<https://www.thefreedictionary.com/parenting>>, pristupljeno: 21. rujna 2022.
75. Thomsen, T., Lessing, N. i Greve, W. (2017). Transgenerational emotion regulation. Does the emotional climate of the family moderate the relationship between parents and children's (dys-) functional emotion regulation? *Kindheit und Entwicklung* 26: 7-18.

76. Ukpong, E.A. (2014). *Marriage and the Family among the Akwa Ibom People: Anthropological Perspectives*. Uyo: Impact Impression Enterprise
77. Vandeleur, C.L., Perrez, M. i Schoebi, D. (2007). Association between measures of emotion and familial dynamics in normative families with adolescents. *Swiss Journal of Psychology* 66: 5–16.
78. Wallerstein, J.S. i Blakeslee, S. (2006). *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*. Zagreb: Planetopija
79. Wong, Y.L. (2003). Structural Estimation of Marriage Model. *Journal of Labor Economics* 21: 699–727.
80. Yeung, W., Sandberg, J., Davis-Kean, P. i Hofferth, S. (2001). Children's time with Fathers in Intact Families. *Journal of Marriage and Family* 63:136-154.
81. Zloković, J. (2012). Obiteljska kohezija i pozitivna komunikacija. *Školski vijesnik, Časopis za pedagoška i školska pitanja* 61(3): 265-288.
82. Zloković i Veljačić (2020). Neki aspekti ponašanja djece razvedenih roditelja – zapažanja učitelja. *Zbornik odsjeka za pedagogiju* 29: 5-24.

Popis slika

| | |
|---|----|
| Slika 1. Dimenzije fleksibilnosti i kohezije u kružnom modelu bračnog i obiteljskog sustava (Olson, 2011, str. 4)..... | 4 |
| Slika 2. Roditeljski stilovi (Panico, 2012, str. 38)..... | 9 |
| Slika 3. Komunikacija o razvodu roditelja i utjecaj razvoda na prijateljske odnose djece razvedenih roditelja (Butler i sur., 2003, str. 61. i 67.) | 23 |
| Slika 4. Broj djece razvedenih roditelja s kojima su se odgojitelji susreli tijekom svog radnog iskustva..... | 30 |
| Slika 6. Odnos broja djece razvedenih roditelja nekada i sada | 31 |
| Slika 7. Postoje li razlike u ponašanju, emocionalnom stanju ili komunikaciji djece razvedenih roditelja u odnosu na ostalu djecu | 32 |
| Slika 8. Postojanje razlika među djecom s obzirom na razinu sukoba i konfliktnih situacija koje su se u obitelji odvijale prije i tijekom razvoda..... | 37 |

Popis tablica

| | |
|---|----|
| Tablica 1. Statistika sklopljenih i razvedenih brakova u Republici Hrvatskoj između 2012. i 2020. godine (Državni zavod za statistiku, 2017; 2021)..... | 13 |
| Tablica 2. Obitelji u Republici Hrvatskoj, prema tipu u 2001. i 2011. (Državni zavod za statistiku, 2001; 2016)..... | 13 |
| Tablica 3. Učinci razvoda na djecu i pristupi za prilagodbu promjenama s obzirom na starosnu dob (Legg, 2020; Broadwell, 2022) | 14 |
| Tablica 4. Proces žalovanja prilikom gubitka (Marta, 1996; Savjetovništvo Luka Ritz, 2020) | 16 |
| Tablica 5. Kategorije anketnog upitnika i varijable procjene | 28 |
| Tablica 6. Socio-demografska obilježja uzorka | 29 |
| Tablica 7. Broj djece razvedenih roditelja u skupini u pedagoškoj godini 2021./2022. | 31 |
| Tablica 8. Broj djece čiji su roditelji bili u tijeku razvoda u prethodnoj pedagoškoj godini i načini saznanja o razvodu od strane odgojitelja..... | 31 |
| Tablica 9. Skala procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti kod djece iz cjelovitih obitelji i djece razvedenih roditelja | 33 |
| Tablica 10. Analiza prikladnosti podataka za provođenje trofaktorske analize varijance | 35 |
| Tablica 11. Rezultati trofaktorske analize varijance | 36 |
| Tablica 12. Provjera unutarnje konzistencije faktora posredstvom Cronbach alfa koeficijenta..... | 36 |
| Tablica 13. Usporedba prilagodbe razvodu roditelja kod djece iz niskokonfliktnih brakova u odnosu na djecu iz visokokonfliktnih brakova..... | 38 |
| Tablica 14. Razlike između djece razvedenih roditelja s obzirom na spol | 38 |

Prilozi

Anketni upitnik

Istraživanje bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih karakteristika djece razvedenih roditelja

Poštovani,

ukoliko ste po zanimanju odgojitelj/ica i u vrtiću radite više od 10 godina, molim Vas da sudjelujete u anketnom istraživanju koje se provodi za potrebe izrade diplomskog rada u okviru kolegija Vještine odgojno-obrazovne komunikacije na Filozofskom fakultetu u Splitu. Istraživanje se provodi s ciljem utvrđivanja najznačajnijih elemenata koji karakteriziraju djecu razvedenih roditelja, a koji se odnose na njihova ponašanja, socijalne interakcije i komunikacijske obrasce. Anketni upitnik sastoji se od pet kategorija koje sadržavaju ukupno 14 pitanja, a za čije ispunjavanje u prosjeku zahtijeva 10 minuta Vašeg slobodnog vremena. Naglašavam, također, kako se Vaši osobni podaci i odgovori iz upitnika neće upotrijebiti u nikakve druge svrhe te da je Vaš identitet tajan, a interpretacija rezultata vrši se grupnim pregledom statistike.

Unaprijed zahvaljujem na Vašem trudu i vremenu uloženom u odgovaranje.

DIO I. Socio-demografske karakteristike odgojitelja

1. Spol

- žensko
- muško

2. Starosna dob: _____

3. Stupanj obrazovanja:

- SSS
- dvogodišnje obrazovanje (VŠS)
- preddiplomski studij
- diplomski studij

4. Duljina radnog staža u odgojiteljskoj profesiji: _____

DIO II. Općenita pitanja o djeci razvedenih roditelja

5. S koliko ste se slučajeva djece razvedenih roditelja susreli tijekom svog radnog iskustva u odgojiteljskoj profesiji?
- do 10 slučajeva
 - između 11 i 20 slučajeva
 - između 21 i 40 slučajeva
 - preko 40 slučajeva
6. Molim Vas, prisjetite se te usporedite odnos broja djece razvedenih roditelja na početku Vašeg odgojiteljskog rada sa trenutnom situacijom te se izjasnite je li došlo do povećanja, smanjenja ili je broj razvoda (pa samim time i djece razvedenih roditelja) s vremenom povećan.
- broj djece razvedenih roditelja znatno je povećan
 - broj djece razvedenih roditelja je smanjen
 - broj djece razvedenih roditelja jednak je nekada i sada
 - ovo znatno ovisi o skupini, međutim, primjećujem konstantno povećanje broja djece razvedenih roditelja
7. Orijentirajte se na prošlu pedagošku godinu te se izjasnite koliko ste ukupno imali djece razvedenih roditelja u skupini?
- _____
8. Navedite broj djece kod kojih je do razvoda roditelja došlo tijekom pedagoške godine? Također navedite jeste li sami zamijetili promjene u ponašanju kod djece i posumnjali kako je riječ o razvodu ili ste za razvod saznali od roditelja? (ukoliko niste imali ovakvih slučajeva, molim, preskočite ovo pitanje)
- _____
- _____
9. Jeste li zamijetili nekakve razlike u ponašanju, emocionalnom stanju ili komunikaciji djece razvedenih roditelja u odnosu na ostalu djecu?
- da
 - ne
 - nisam siguran/na

DIO III. Skala procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti

10. Pred Vama se nalazi skala procjene bihevioralnih, socijalnih i komunikacijskih komponenti. Molim Vas, napravite procjenu svake od navedenih varijabli isključivo za djecu koja žive u cjelovitim obiteljima (čiji roditelji nisu razvedeni).

| Opis elementa | Nikad | Često | Uvijek |
|---|-------|-------|--------|
| Ne voli dijeliti igračke | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često upada u konflikte s vršnjacima tijekom igre | ✓ | ✓ | ✓ |
| Sam/a postavlja vlastita pravila u igri | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često se igra samostalno | ✓ | ✓ | ✓ |
| Prilikom igre često je ozbiljan/na (kao odrasla osoba) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često je mislima odsutan/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Rijetko se smije | ✓ | ✓ | ✓ |
| Općenito je pesimističan/na i nezadovoljan/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često plakanje | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uočljiva prisutnost nervoze i tjeskobe | ✓ | ✓ | ✓ |
| Dijete je strašljivo | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uočljive česte promjene raspoloženja | ✓ | ✓ | ✓ |
| Lako mu/joj je povrijediti osjećaje | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima bijesne/ agresivne ispade | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima velikih problema prilikom odvajanja od roditelja (npr. pri dolasku u vrtić) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uništava stvari i predmete | ✓ | ✓ | ✓ |
| Udara druge | ✓ | ✓ | ✓ |
| Piški u krevet/ sisa prst kada je to neprilagođeno za njegovu/zinu dob | ✓ | ✓ | ✓ |
| Nedostatak energije u igri i izvršavanju zadataka | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često prijavljuje bol i mučnine (bez valjanog kliničkog nalaza) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često je umoran/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često odbija jesti | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često izbiva iz vrtića | ✓ | ✓ | ✓ |
| Vrišti ili na drugi način izražava nezadovoljstvo kad ne dobije što želi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često traži pohvalu za sve što uradi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Sklon/a zahtijevanju da ga/ju odgojitelj hrani/ mazi/ tješi i slično | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uznemiri se svaki puta kad dođe do promjene rutina | ✓ | ✓ | ✓ |
| Vidljiv nedostatak ljubavi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima problema u slaganju s vršnjacima | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima tek mali krug vršnjaka s kojima se voli družiti | ✓ | ✓ | ✓ |
| Druga djeca ga/ju ne vole baš | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često se svađa | ✓ | ✓ | ✓ |
| Prilikom komunikacije često se koristi igranjem uloga (imitira roditelje) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Koristi neprimjeren riječnik prilikom razgovora s vršnjacima | ✓ | ✓ | ✓ |

11. Nakon što ste napravili procjenu za djecu iz cjelovitih obitelji, molim Vas, još jednom napravite jednaku procjenu, no ovog puta usmjerenu na djecu razvedenih roditelja. Pritom sažmite sve do sad primijećene karakteristike (unutar radnog iskustva) i napravite procjenu za svaku od navedenih varijabli

koristeći tri skale procjene (nikad, često i uvijek). Ova skala sadrži nekoliko dodatnih elemenata u dijelu koji se odnosi na komunikaciju djece razvedenih roditelja.

| Opis elementa | Nikad | Često | Uvijek |
|---|-------|-------|--------|
| Ne voli dijeliti igračke | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često upada u konflikte s vršnjacima tijekom igre | ✓ | ✓ | ✓ |
| Sam/a postavlja vlastita pravila u igri | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često se igra samostalno | ✓ | ✓ | ✓ |
| Prilikom igre često je ozbiljan/na (kao odrasla osoba) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često je mislima odsutan/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Rijetko se smije | ✓ | ✓ | ✓ |
| Općenito je pesimističan/na i nezadovoljan/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često plakanje | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uočljiva prisutnost nervoze i tjeskobe | ✓ | ✓ | ✓ |
| Dijete je strašljivo | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uočljive česte promjene raspoloženja | ✓ | ✓ | ✓ |
| Lako mu (joj) je povrijediti osjećaje | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima bijesne/ agresivne ispade | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima velikih problema prilikom odvajanja od roditelja (npr. pri dolasku u vrtić) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uništava stvari i predmete | ✓ | ✓ | ✓ |
| Udara druge | ✓ | ✓ | ✓ |
| Piški u krevet/ sisa prst kada je to neprilagođeno za njegovu/zinu dob | ✓ | ✓ | ✓ |
| Nedostatak energije u igri i izvršavanju zadataka | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često prijavljuje bol i mučnine (bez valjanog kliničkog nalaza) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često je umoran/na | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često odbija jesti | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često izbiva iz vrtića | ✓ | ✓ | ✓ |
| Vrišti ili na drugi način izražava nezadovoljstvo kad ne dobije što želi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često traži pohvalu za sve što uradi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Sklon/a zahtijevanju da ga/ju odgojitelj hrani/ mazi/ tješi i slično | ✓ | ✓ | ✓ |
| Uznemiri se svaki puta kad dođe do promjene rutina | ✓ | ✓ | ✓ |
| Vidljiv nedostatak ljubavi | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima problema u slaganju s vršnjacima | ✓ | ✓ | ✓ |
| Ima tek mali krug vršnjaka s kojima se voli družiti | ✓ | ✓ | ✓ |
| Druga djeca ga/ju ne vole baš | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često se svađa | ✓ | ✓ | ✓ |
| Odbija razgovarati o razvodu s bilo kime | ✓ | ✓ | ✓ |
| Svima je ispričao/la da se roditelji razvode | ✓ | ✓ | ✓ |
| Vjeruje da će se mama i tata pomiriti | ✓ | ✓ | ✓ |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Prilikom komunikacije često se koristi igranjem uloga (imitira roditelje) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Teško komunicira i otvara se po pitanju svojih emocija povezanih s razvodom | ✓ | ✓ | ✓ |
| Koristi neprimjeren riječnik prilikom razgovora s vršnjacima | ✓ | ✓ | ✓ |
| Često kroz igru ili razgovor spominje roditelja koji ne živi s djetetom u istom kućanstvu | ✓ | ✓ | ✓ |
| Rado priča o aktivnostima koje je proveo s jednim ili drugim roditeljem tijekom vikenda ili drugim danima | ✓ | ✓ | ✓ |

DIO IV. Procjena učinka razvoda na djecu iz visokokonfliktnih u odnosu na djecu iz niskokonfliktnih obitelji

12. Jesu li zamjetljive razlike u ponašanju i socijalizaciji među djecom razvedenih roditelja s obzirom na razinu sukoba i konfliktnih situacija koje su se u obitelji odvijale prije i tijekom razvoda?

- da
- ne
- ne mogu sa sigurnošću procijeniti

13. U narednom pitanju cilj je ustanoviti koja djeca lakše/teže podnose razvod roditelja. Molim Vas napravite u sljedećoj tablici napravite procjenu jednih i drugih temeljem navedenih varijabli na način da označite koja je varijabla češće primjenjiva na koju skupinu djece. Pritom se skupine dijele na djecu koja dolaze iz nisko-konfliktnih brakova (tijekom trajanja braka i prilikom njegovog okončanja nije bilo velikih sukoba i incidenata među roditeljima) i djecu iz visokokonfliktnih brakova (svade, konflikti i incidenti bili su prisutni tijekom trajanja braka, za vrijeme i nakon razvoda).

| Varijable | Djeca iz niskokonfliktnih brakova | Djeca iz visokokonfliktnih brakova | Podjednako primjenjivo |
|---|-----------------------------------|------------------------------------|------------------------|
| Zamijećena viša razina tuge, depresije i tjeskobe | ✓ | ✓ | ✓ |
| Veće teškoće u socijalizaciji | ✓ | ✓ | ✓ |
| Veća izoliranost | ✓ | ✓ | ✓ |
| Više razine agresivnosti i sukoba s vršnjacima | ✓ | ✓ | ✓ |
| Teže komuniciranje o razvodu | ✓ | ✓ | ✓ |
| Zamijećena općenito veća patnja zbog razvoda roditelja | ✓ | ✓ | ✓ |
| Brža prilagodba novonastalim promjenama (razvod i odvojeno življenje) | ✓ | ✓ | ✓ |

DIO V. Procjena razlika među djecom razvedenih roditelja u odnosu na spol

14. Molim Vas, u sljedećoj tablici označite koja tvrdnja se više odnosi na dječake, a koja na djevojčice.

| Tvrdnja | Djevojčice | Dječaci | Podjednako primjenjivo |
|--|------------|---------|------------------------|
| Češće razgovaraju s odgojiteljem o svojim osjećajima povezanim s razvodom | ✓ | ✓ | ✓ |
| Imaju veći raspon promjena raspoloženja | ✓ | ✓ | ✓ |
| Skloniji neprimjerenim ponašanjima (sukobi, svade) | ✓ | ✓ | ✓ |
| Skloniji plakanju i razdražljivosti | ✓ | ✓ | ✓ |
| Općenito niži lokus kontrole | ✓ | ✓ | ✓ |
| Teže se socijaliziraju | ✓ | ✓ | ✓ |
| Češće prisutne negativne misli i ideje | ✓ | ✓ | ✓ |
| Češće uočljiva regresija (vraćanje ponašanjima koje je dijete preraslo; npr. sisanje palca, mokrenje u krevet i sl.) | ✓ | ✓ | ✓ |

Anketa je završena. Hvala na sudjelovanju!

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Marina Matas, kao pristupnica za stjecanje zvanja magistricе ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji dragi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 28. ožujka 2023.god.

Potpis 

Izjava o pohrani diplomskog rada u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Studentica: Marina Matas

Naslov rada: "Analiza socijalnih interakcija i komunikacija djece razvedenih roditelja"

Znanstveno podlilčje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Pedagogija

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentorica rada(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje): Prof.dr.sc.Sonja Kovačević

Komentor ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje): /

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

1. doc.dr.sc. Marija Brajčić

2. mr.sc. Joško Barbir

Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predanog diplomskog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198 03, 105/04, 174/04, 02 07, 46/07, 45 09, 63 II , 94/13, 139/13, 101 14, 60/15, 131 17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon protek 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

Split, 28. ožujka 2023. godine

Potpis studentice: *Marina Matas*